

LIGET

2022-08
augusztus

TARTALOMJEGYZÉK [XXXV. évfolyam 8. szám]

Bíró Judit MÁRISUGYANAZ	3
Vörös István A VASTELEPEN; EGY KÉNYELMES SZEREP	14
Inczédy Tamás NEM A TÖRTÉNELEM ISMÉTLI	18
Janecskó Kata ÖT MÉTER; SZELÍDÍTÉS	22
Czilczer Olga LETESZI, FELVESZI	30
Ács József AKIRE NEMET MONDANAK	32
Szirmai Panni SZEKRÉNYUGRÁS	42
Bacsák Dániel A LÁTHATATLANOK [10]	45
Kiss Lajos András ÉRZELEM ÉS POLITIKA	56

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Bíró Judit

MÁRISUGYANAZ

2022-08-16 | PRÓZA

József vagyok. Azaz János József. Teljes névvel Szász János József. Fogakat gyógyítok. Pontosan ebből fakad a körülményeskedő bemutatkozásom. Úgy értem, a fogak gyógyításából. Mert, míg nekem a fogakkal bíbelődés balzsamos örömet és megnyugvást, valóságos elrívülést okoz, a fogak tulajdonosai csillapíthatatlan fájdalmat élnek át. Elfogadható-e, hogy az én boldogságom az ő szenvedésük? Emiatt már régen zavarban vagyok, mit mondjak magamról egy első találkozásnál. Sokszor

teszek zárójelbe mondatokat. És már régen nem tudom, miként fogják fel az emberek, amit mondok vagy teszek. De azt kikérem magamnak, hogy borbélynak vagy felcsernek hívjanak.

elfojtott büntudat

Pestisjárvány alatt születtem – ugyanabban a városban, ahol majd meghalok: N-ben. (Persze fiatalként én is sokat járkáltam Európában, vándorinasként, ahogy akkoriban mondták az erasmusosokra. Engem Miksa császár fizetett.) Szeretem a városomat. Dédszüleim a város délkeleti részének 16 négyzetkilométerén elterülő erdős-ligetes területen hozták létre a szegfűszeg-ültetvényüket, ahol a 15–20 méteres csodamirtuszok örökzöld, lándzsás leveleik között hajtották ki pirosuló virágbimbóikat, amik azután, bambuszlevelekbe csavarva, mélybarna szegfűszegekké érlelődtek. Sehol máshol Európában nem sikerült meghonosítani ezt a cserjét. Kellett hozzá a mentális mikroklíma: a fájdalomkóros miatt elfojtott büntudat felhalmozódása nemzedékeken át – ebből termelődött ki a jótékony eugenol. A fogfájdalom csillapítására. (De altatónak is kiváló, sőt, túladagolva, az eutanázia szolgálatára is lehet.)

Mesterségem ugyanis családi örökség: ameddig visszakövethető, minden felmenőm borbély volt: fogat gyógyítottak, de inkább húztak – s ne akarják tudni, milyen körülmények között. (A vitrintől, amiben az évszázados fogókat őrizték, gyerekként valósággal rettegettem.)

A ház, ahol felnőttem, több, mint ház. (Inkább kastély, sőt, önmagában egy vár, ha mondhatjuk ezt.) A nagyszüleim által megbízott építész korai art deco stílusban tervezte a háromemeletes, negyvenszobás épületet, amit egy harminckétméteres torony – mint víztorony és mint őrtorony – egészített ki. Minden részlet a végletekig kifinomult volt: a sötétkék-arany színű, geometrikus mintájú csempékkel díszített oszlopok, az ívelt erkélyek, a fácán-motívumokkal szegélyezett kandallók. (Igen, az évszázados foggyógyítás jó módúvá tette családomat.) Az épület esztétikumából s gazdagságából a páciensek vajmi keveset érzékeltek. A rendelő az alagsorban volt: felmenőim ugyan korán szakítottak az évszázadokon át élő szokással, hogy az utcán, az összegyűlt érdeklődők nagy örömeire végzik el a vérrel, állkapocstöréssel, ájulással, sikoltozással s egyéb borzalmakkal járó foghúzást, de azért az otthonukba nem akarták beengedni a félelemtől és fájdalomtól vinnyogó betegeket, legyenek azok pékinasok vagy akár ezredparancsnokok.

az emberi természet összes aljassága

Szeretem a nevemet is. (Ahogy a foglalkozásomat.) Persze, ha János Farkasnak ^[1] hívnának, az nagyobbat szólna, tudom. Közvetve ismerek ilyen nevű embert, és azt is tudom, az ő

számára az én nevem is nagyot szólt, ő nagyra becsült engem – mondjuk, nem páciensemként... Hiszen még nem él, amikor én már rég meghaltam. (Egész pontosan 173 évre rá születik majd.) Ez a János Farkas az európai kultúra legfelvilágosultabb misztikusaként mélyen megvetette a jakobinus diktatúrát, bigott antiklerikális, rögeszmés vomanizer és büszke börtönviselt volt, de valamiért mégiscsak egy fejedelmi sírboltban nyugszik, habár ma élő leszármazott nélkül (vagy csak nem derült fény leszármazottai kilétére). Rendszerbe szedte a színek alkímiáját és az emberi természet összes aljasságát, és végtelen horizontot nyitott a világértelmezéseknek. (Engem is megörökített egyik művében.)

Hogy a munkálkodásomból ne csak a fájdalomkózos maradjon fent a rólam szóló emlékezetben, elkezdtem, immáron húsz éve, kórust szervezni – városi polgárokból. Szigorúan férfieemberekből. Eleinte egymás örömeire énekelgettünk, majd hívtak minket ide-oda, s meg kell mondjam, mint a kórus vezetője, mivel magas színvonalú munkát követeltem, énekeseim egyre professzionálisabban szerepeltek. A város vezetése hamar figyelte ránk, s megértették, hogy a brand-építésben hasznukra lehetünk. Emeltek hát nekünk egy csarnokot. Nem piaccsarnokot és nem is tornacsarnokot – hanem dalnokiskolát, nagyszerű akusztikával, csodás térszerkezettel. (A Csarnok az én ősi kultúrámban igen komoly s egyben szimbolikus jelentőségű. Sajnálatos módon az önhitt angolok úgy tesznek, mintha a tér funkciója s elnevezése tőlük származna – hallként emlegetve –, de ez erős csúsztatás.)

A Csarnok mindent megváltoztatott. Kezdtünk új képességeket – egyfajta küldetést – felfedezni magunkban. Az aranyműves és a szappanos mester a tisztas munkavégeztével verseket írogatott, a szűcs és a harisnyatakács dallamokat keresgélte, az ónöntő és a rézműves szabad óráikban énekpróbákat tartott, s mindez oda vezetett, hogy a polgáreemberek korábban laza, szabadidős tevékenysége szigorú szabályok szerinti műhellyé alakult, és a Csarnok közepén egyszerre ott állt a tabulatúra: a

verselési, éneklési szabálygyűjtemény, amelytől eltérni éppúgy törvénytelen volt, mint pl. a cipőkészítési céhszabályok megsértése. Dalnokcéhhé váltunk. S közénk bekerülni legalább olyan nehéz volt, mint a bádogosok vagy a vargák céhébe jutni.

A kivételes, már-már arisztokratikus pozíciót a tér szelleme hozta létre: a Csarnok az elfeledett tudás őrzőivé változtatott minket – habár továbbra is szerelemről és udvarlásról szóltak májusdalaink s tavaszköszöntőink, a Csarnokban munkálkodva több száz éves tradíciót élesztettünk újra, s közvetítettünk (többek között János Farkas számára, és ő éppen ezt értékelte nagyra). Mások voltunk már, mint közösséges dalnokok vagy zenész- és énekmondók. Az udvari költészet és lovagi líra mellé egyszer csak felzárkózott a mesterdal – vagyis a műsort adó céhes polgárok mellett közönségük, a nép is láthatóvá vált. (Az évszázadok folyamán ugyanígy ért össze, szép fokozatosan, az arisztokratikus elérhetetlenségben működő szerzetes fogorvosok és a lapátsuhintással fogat eltávolító borbélyok meg kirurgusok működése.)

Mi volt az a titkos tudás, amit közvetítettünk mesterdalainkban? Átadva ezeket János Farkasnak vagy éppen barátjának, János Kristóf Frigyesnek ^[2] – s ezzel az európai kultúra folytonosságát biztosítva foltozóvargák és böllérek, szappankészítők és üstfoltozók révén? Dalaink sunyi, lusta parasztokról (Mi Kéne, Ha Vóna?), zsémbes öreg férjéről, buja feleségekről, hetvenkedő katonákról, orvosokról, borbélyokról és pácienseikről szóltak, akik élete a másik becsapásának és elárulásának körforgásában telt. Közhelyes, mégis dokumentálható történetek. Egyfajta erény- és büntörténet jelent meg dalainkban, korunk erkölcsi térképe rajzolódott ki, amelyen ott húzódott az egyedül igaz út: Isten dicsőítése, a bűnök megfélézése, az erény felmagasztalása, a gyászos lélek felvidítése, a virágzó ifjúság útbaigazítása. (Normatív diskurzus ez a javából.)

az esztétikai létállapot

Volt, igenis volt társadalmi problémaérzékenységünk. Sőt, történelmi problémaérzékünk is. De mi még nem álltunk készen a nagy ember-ügyekről szóló harcra.

Hogy a szabadságjogokról énekeljünk. Dalaink nem próféciák az Ember határtalan lehetőségeiről. De így utólag értékelve, talán a kéjenc papokról és a mihaszna lovagokról szóló históriáink már előre vetítik a társadalomkritikát, ami János Kristóf Frigyes drámáinak alapszövegét adják. (Aki tudni vélte, hogy az esztétikai létállapotban az Ember mindig a Jót választja, sosem a Rosszat.) Nem tudom, ábrándkép-e, pusztai illúzió, amiről értekeznek, de megtapasztaltam, hogy a banális hétköznapiak bárgyú konfliktusai univerzális összefüggésekbe hozhatóak – a mintegy hatezernyi írásművemben épp ezt tettem.

Állítólag készült rólunk egy felvétel a Csarnok előtt (rotációs mélynyomással): tipikus németalföldi emeletes ház, az alsó szinten boltíves ablakokkal, fölöttük erkélyes, fagerendás emelet, majd tetőtér, ugyancsak fagerendával – az utcán kalapos férfiak, zsebre vágott kézzel, sorban állnak, orgonasíp alakzatban... (Hát, én ennek nem tulajdonítanék túl nagy hitelességet.) Nem emlékszem erre a fotózásra. És egyikünk sem olyan alacsony és vézna, mint a sorban az utolsó. Mindannyian természetes

férfiemberek vagyunk, ami nemcsak malomkerékgallérszerű, tekintélyes kalapunknak köszönhető – a mesterember per definicionem nem lehet kicsi... (Remélem, mostanra már értik, miért nem.)

És most a titkomat szeretném megosztani Önökkel, amit sokáig senkinek nem mondtam el. Szellemi munkálkodásom során rábukkantam egy motívumra, amely az európai kultúra forrásvidékéről, az antikvitásból eredeztethető, s amit az én ősi kultúráim őrzött meg, s közvetített nekem: a képességre, amely minden élőlény és nem-élő dolog gyors és azonnali egymásbaváltozása.

Egy csendes délután egyedül üldögéltem a Csarnokban, az Odüsszeiát olvastam éppen, és felfigyeltem a jelenetre, amikor Meneláosz üldözőbe veszi Próteusz agg egyiptomi tengeristent, a vizeknek igaz szavú vénjét: aki menekülésében „legelőször oroszlán lett ő, sűrűsörényes, és azután sárkány, s párduc, s nagytermetű vadkan; végre folyékony víz és nagy fa, magaskoronájú”. [3]

egy ősi germán templom bálványa

Ezt a hosszú évszázadok során elfeledett mintázatot újraélesztettem egyik művemben, s nem kellett száz évnek eltelnie, hogy a motívum felbukkanjon egy pikareszkegényben,

majd néhány száz év elteltével ismét megjelenjen: „egy erdőben sétálva kőszoborra bukkan a regény hőse, s egy ősi germán templom bálványának véli. Mikor megérinti, megszólal a szobor, hogy ő Márismás, majd sokféle formát ölt: ember, majd tölgyfa, disznó, kolbász, lóherés mező, trágya, virág, virágos ág, szederfa, selyemszőnyeg és még ezernyi más dolog és lény, míg végül ismét ember”. [4]

Márismás.

Micsoda idea! Minden élőlény és nem élő-dolog egymásbaváltozása! Maga a fékezhetetlen és örvénylő és boldog szabadság!

Vagy mégsem? Valójában a folytonosság, a folytonos megújulás foglyul ejtő szörnyeteg? Követhetetlen, kontrollálhatatlan létezésforma? A szabad akarat és az önmeghatározás csapdája?

Csak úgy dönthetem el, ha magam is kipróbálom. És ez a titkom. Kipróbáltam. De nem érdekelt a selyemszőnyeg, a kolbász, a magaskoronájú fa, a lóherés mező. Engem a mindenkori Szászok azonnali egymásbaváltozása csábított – ekkor/akkor még nem tudtam, miért.

Lássuk, hát!

Máris egy operába énekelt mesterdalnok vagyok [5]. Ez talán a leghíresebb énem. Szerzője ugyanúgy nagy hívem, mint János Farkas: felismerte bennem a kulturális közvetítőt. Reneszánsz művészpolgárként valódi bőrből, kézzel készítem a cipőket, s mellette népszínművet költök a farsangi fingról. (S még mondják azt, hogy a korai

protestantizmus nem hozott létre magasművészetet, valóban turbulens német kultúrát...) A nekem szentelt mű a Harmadik Birodalomban évente rendezett náci gyűlések 0. napja volt.

Márismásként Boroszlóban születek meg 1881-ben, hogy Berlinben fogorvos legyek, a parodontológia egyik első szakembere. 16 éves koromtól szenvedélyes plakátgyűjtő vagyok, a 12 500 darabos plakátgyűjteményemet a Kristályéjszaka során lefoglalják, s engem egy Szász ház nevű város koncentrációs lágerébe zárnak, ahonnan 1938-ban kiszabadulok: sok Szász volt ott velem együtt, de csak nekem sikerült a kijutás. New Yorkba menekülök, családommal együtt, ahonnan 1974-ben próbálok Kelet-Berlinbe jutni. Nem sikerül: úgy halok meg, hogy nem látom viszont a plakátjaimat.

Márismás: iskolaközpont vagyok Schwazban. Városomban, N-ben, gimnázium vagyok. 1871-ben szobor leszek ugyanott. Ezüst emlékérem vagyok. Évente megrendezett ünnepi játék vagyok Grazban.

Márismás vagyok: 1886-ban megszületek, 1941-ben meghalok: kravátgyártó cégem van, nyakkendőket készítünk, később sapkákat is. Jól házasodom: egy textilkereskedő lányát veszem el. Amikor eljön az ideje, katonának állok, hogy megvédjem hazámat. Kitüntetnek 1914/18-as emlékéremmel, és belépek a német harcosok ligájába. A világháborúban tanúsított hűségemet Paul von Hindenburg birodalmi elnök aláírásával ismeri el. Mielőtt egy családi örökösödési vita végképp elharapózna, bezárnak a Szászvári koncentrációs táborba. Ott is halok meg.

Kitudódik, hogy zsidó vagyok

Márismásként egyéves tartalékos önkéntes tisztként harcolok az első világháborúban, ahol 1915-ben megállapítják, hogy alkalmatlan vagyok, veteránként hazaküldenek. 1933-ban a veterán egyesületem hűséget fogad a náci pártnak. Ekkor kitudódik, hogy zsidó vagyok – mielőtt távozom az egyesületből, emlékérmeket kapok.

Folytathatnám, de nem sikerült a kísérlet. Márismásként is mindig ugyanaz vagyok. Szász József János vagyok. Szász József vagyok. Fogorvos vagyok. Foltozóvarga vagyok. Antik mítoszokat olvasok, kiváló a kézügyességem – akár fogakról, akár cipőkről van szó –, de fegyverrel mégsem tudok bánni. Szász vagyok, bajor, zsidó és protestáns német vagyok. Márisugyanaz vagyok.

Bármi vagyok, akármi leszek – ha akarják. Csak, kérem, ne felejtssenek el! Legyek ott az emlékezetükben, a tudásukban!

Hans Sachs vagyok.

1. Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) ↑
2. Johann Christoph Friedrich Schiller (1759–1805) ↑
3. Homérosz: Odüsszeia. Ford.: Devecseri Gábor. 42.o.
<https://mek.oszk.hu/00400/00408/00408.pdf> ↑
4. Grimmelshausen: *A kalandos Simplicissimus*, 1–2.; ford.; Háty Gyula, utószó, jegyz.; Pók Lajos; Magyar Helikon, Bp.,

1964., valamint Jorge Luis Borges: *Képzelt lények könyve*. (1967) Ford.: Scholz László. Helikon, Bp., 1988.

<https://docplayer.hu/8523216-NncI52-00011014v1-0-jorge-luis-borges-kepzeltenyenyek-konyve-1967-forditotta-scholz-laszlo-eloszo.html> ↑

5. Hans Sachs (1494–1576), német foltozóvarga, mesterdalnok, költő és drámaíró. ↑

kép | id. Pieter Bruegel festményei

Vörös István

A VASTELEPEN

2022-08-13 | VERS

Szétszedett kályhánk darabjaival
a vastelepre mentünk,
mint aki erényre cseréli

be az eredendő bűnt.

És pénzt kaptunk, nem túl sokat,
egy bő ebédre jó volt.

Az ilyen spóroló pazarlás
nem egyszerűen hóbort,

valamiképp főhajtás az anyagnak.

Két markos legény dobta ki,
mit órákon át pakoltunk be
a kocsiba, nem bírtuk hordani,

és folyton megpihentünk.

A vas és korom összefestett,
az arcunkra csíkokat rajzolt,
hogyan sejtük, mért kaptuk e testet.

Nem harcolni és nem cipelni,
nem pusztítani, s nem építkezéshez,
valami éteribb és mégis földi
célt elérni elég lesz.

kép | Daniel Apodaca, unsplash.com

Vörös István

EGY KÉNYELMES SZEREP

2022-08-23 | VERS

Az őszinteséget csak játszani lehet,
de túlságosan is ostoba játék,
nem valóság kell hozzá, inkább képzelet,
s ha sikerül, az véletlen ajándék.

Őszinteség a valóság álcája,
csak hogy a valóság is csupán fikció,
az öncsalás az öncsalót átvágja,
azt hiszi, amit nem tud, volna tudni jó,

bár inkább elfelejtenie kéne
azt mind, mit öngazolásként kitalált.
Hogy nem hazudik többet, azt ígérte,

nem mondja elmúlásnak a halált,
se halálnak, mi még egy kicsit élet,
és nem hiszi, hogy akármit végigcsinált.

kép | shutterstock.com

Inczédy Tamás

NEM A TÖRTÉNELEM ISMÉTLI

2022-08-01 | PRÓZA

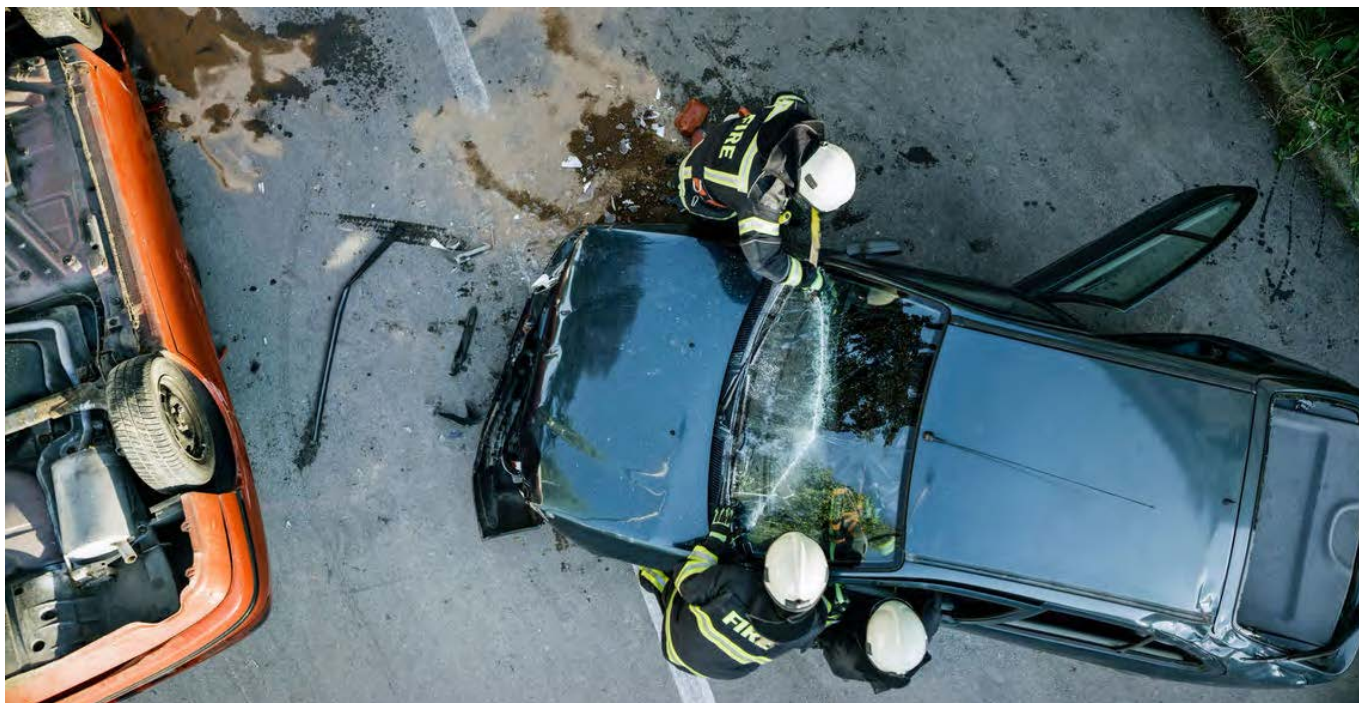
Szokták mondani, hogy addig nem haltunk meg, míg van, aki emlékezzen ránk. A rólunk készült fotókat világszerte minden nagyobb híroldal közölte. Gyakran elképzelem, hogy százkilencvenvalahány országban embertársaink tömegei kattintanak fülszövegekre és indexképekre, aztán egy pillanatra megtorpannak, mert böngészőjük figyelmeztet a leselkedő veszélyre, hogy vigyázat, felkavaró képsorok

következnek. Ez az utolsó pillanat visszakozni. Az olvasó ekkor már tudja, nem sok választja el valami iszonyattól, embertársai kínjának látványától. Talán akad, aki valamiért a *mégse* gombot választja, de a többség nem fordul vissza.

élete végéig emlékezzen

A monitort bámuló szempár egyelőre képtelen pislantani, az iszonyatos látványról további pillanatfelvételeket rögzít és a másodperc törtrésze alatt az agyba továbbít feldolgozásra és archiválásra, hogy aztán az agy tulajdonosa élete végéig emlékezzen, miként te is, kedves olvasó.

A szörnyűség, láthatod, valahol valakikkel megesett, épp olyan emberek voltak, mint te, egyik pillanatban még jöttek-mentek, ettek-ittak, szerettek, gondolkodtak, aztán felbukkant ez az irtózat, és ők behaltak, tőle, általa, miatta, vele és érette – ha nem fizikailag pusztultak el, akkor lelkileg vagy szellemileg, és igen, még egyszer: ez veled is megeshet. Persze pánikra nincs ok, a képen nem te szerepelsz, ezt a szörnyűséget megúszad – jól teszed, ha okulsz.

Valóban a váratlanság annyira szörnyű? Az egyik pillanatról a másakra bekövetkező? Amikor rokonaid és barátaid szembesülnek ezzel a visszacsinálhatatlan örülettel, nem tudnak mit kezdeni vele, épp, mert visszacsinálhatatlan, és mert örület.

Ez nonszensz, mondják, vagy legalábbis gondolják, lehetetlen, hogy nem vagy, pedig csak nem szoktak hozzá, és szükségük van némi időre, hogy feldolgozzák. Legfőképp szükségük van valami narratívára, ami megmagyarázza a helyeden keletkező űrt. A holttested ugyan önmagáért beszél, mégsem képes elmagyarázni, hogy a szörnyűség miért történt meg, ráadásul éppen veled és pont most. A hogyan megnevezhetőségébe talán belekapaszkodhat valameddig a szemlélő: hogy szívinfarktus, vonatgázolás, fának csapódás, éhhalál, puskatussal halántékon, repesztalálat, szóval *ez a bizonyos hogyan* úgy tesz, mintha számítana, pedig nem, de a rokonoknak és barátoknak mégis el kell kezdeni a megértést.

végtelen tényező szerencsejáték

Amikor meghalunk, a világ túlnyomó része túlélő. Mint hatalmas, végtelen tényező szerencsejáték, melyben az emberiség minden egyes nap két csoportra oszlik, elhunytakra és

túlélőkre, és bár van némi befolyásunk az események alakulására, a játék komplexitása miatt ez valójában csekély. Azt sem mi döntjük el, hogy belekezdünk-e a játékba, senki sem maga választja, megszületik-e egyáltalán, csak úgy hopp, megtörténünk, és már el is kezdődött az életünk, ami egyszer véget ér. S mennyire nem mi választjuk, hogy hová, miféle körülmények közé születünk. Ki születne háború, éhínség, szegénység közepébe?

Életében senki sem gondol arra, hogy halála után majd címlapokon és sajtófotóversenyeken szerepeljenek a róla szóló szörnyű képek. Balszerencsejáték ez, amiben önkéntelenül veszünk részt, és senki sem tudhatja, melyik nap kerül rá a sor. Mi sem tudtuk. A rólunk készült fényképek az emberi civilizáció végéig keringenek majd a világhálón, valakit minden nap emlékeztetnek ránk, a tragédiánkra, és ha úgy tetszik, hát igen, ezáltal nem halunk meg, hanem történelemmé válunk.

Mondják azt is, hogy a történelem ismétli önmagát. Szerintem ez félrevezető, mert elhárítja a felelősséget a most élőkra. Jó lenne hinni ugyan, hogy ti, szerencsés, ideig-óráig még túlélők tanultok a mi esetünkből. Bizonyára néhányan egyénileg igyekeztek is, de az időről időre felbukkanó kommentelő, aki jó eséllyel a hangadó lesz, iszonytatóbb a megtörtént szörnyűségnél, mert újra bebizonyosodik, hogy nem a történelem ismétli önmagát, hanem az emberek – természetükből adódóan – sétálnak bele ugyanazokba a zsákutcákba, és generációról generációra elkövetik ugyanazokat a bűnöket és ostoba hibákat.

kép | istockphoto.com

Janecskó Kata

ÖT MÉTER

2022-08-20 | NOVELLA

- Leugrom, ha megígéred, hogy sohasem sírsz többet.

A fecskénadrágos férfi elhadart szavai válasz nélkül lebegtek a háromszor nyolcméteres víztükör felett. Az olaszok lassan elszivárogtak a medencétől. Közeledett a napnyugta, a kemping ilyenkor vacsorához készülődött, a kihajtható lábú, billegős

asztalkák megteltek cikkekre vágott paradicsommal, konzerv májkrémmel és az este első sörösdobozáival. Ételszag keveredett cigarettafüsttel és a tenger felől érkező sós levegővel.

Meleg volt még, de nyomába sem ért a délutáni forróságnak, a gyerek fázósan kulcsolta össze karját a mellkasa előtt. A medence szélén ült fehér fürdőbugyiban, lába a vízben. Nem tudta, mit mondjon.

– Hallod? Leugrom, jó? De akkor nem sírhatsz soha többet! – ismételte izgatottan a férfi.

A fehér fürdőbugyisnak a délutáni homokvár jutott eszébe a partról, és hogy apjáéknak azt mondta, azért sír. Lábbal megsemmisítette valaki, szétrúgta, amíg ő a vízben volt a gumimatraccal. A bűnös meztelen talp nyoma ott maradt a nedves homokban. Sokkal egyszerűbb volt így, mint elmagyarázni, hogy a formátlanná tiport homokkupac fölött tudta végre kiereszteni a sírást, ami dagadozott és gyűlt a gyomrában a képtelenül drága vaníliás jégkrémekkel együtt az egész átkozott trieszti nyaralás alatt. Mire a sírás kitört, a combja belső felén két húszforintosnyi terület kisebesedett, felkaristolták a rátapadt sószemcsék, ahogy a part és a kemping közötti, naponta ismétlődő séta közben egymáshoz dörzsölődött a két lába. Addigra megértette, hogy az a két láb túl vaskos, de még nem kezdte el hordani a biciklisnadrágot a fürdőruhája alá húzva.

Nem tudta, mit kellene mondania az apja ajánlatára, ezért csak annyit dünnyögött félszegen, hogy köszönöm. Az apja nem is igen várt válaszra, hősiességének gondolatától meghatódva már kapaszkodott is felfelé a magasabbik ugródeszkához vezető létrafokokon.

Akik még a medencénél őgyelegtek, ügyet sem vetettek rá. A gyerek legszívesebben nem nézte volna, de nem merte levenni róla a szemét. Az ugródeszka öt méter magasságban volt.

A férfi teátrálisan megállt a deszka szélén.

– Nincs több sírás, oké? – kiáltott oda még egyet, aztán elrugaszkodott.

A talpával csapódott be a vízbe. Ahol a teste elmerült, megnyílt a víztükör, a formálódó tölcsérbe pedig belefolyt minden krajcáros bánat. Olyan ereje volt annak az örvénynek, hogy magába szippantotta, elapasztotta a forrást is, amiből a jövő

könnyei ki tudtak volna gurulni, a fecskendrágos alak nyomában ott kavargott a vízzel a gyerekkor.

kép | Susan Wilkinson, unsplash.com

Janecskó Kata

SZELÍDÍTÉS

2022-08-12 | NOVELLA

Verőfényes, június eleji péntek délelőtt volt, amikor Kotter Ödön nyugalmazott gépészmérnök először ült le szemközt a harminchetes számú szemetes kukával. A Kisbolygó utcában ilyentájt alig volt forgalom, nem kellett óvatoskodva körülpillantania, amint befordult a sarkon, és keresztülvágott az úttesten. A hokedlit a hóna alatt hozta. A páros oldali járda közepén megállt, felmérte a terepet. Aprólékosan szemügyre vette a betont, majd úgy helyezte a hokedlit, hogy a négy láb egyike se essen repedésre vagy gyökér-púposította hepehupára. Jó stabil pozíciót talált, a hokedli szinte az utca részévé vált, akár a gesztenyefák és a pitypangok a vízvezető árok partján. Kotter Ödön igazított egyet barna kordnadrágja szárán, nehogy idő előtt kitérdesedjék, és helyet foglalt. Tizenegy óra kettő perc volt ekkor. Ölébe ejtett kézzel, csendesen üldögélt, és időnként a túlsó, páratlan oldali járda felé pillantott, de nem feltűnően. Pontban tizenkettő óra nulla perckor felállt, törölt egyet verejtékező homlokán, ismét a hóna alá vette a hokedlit, és sietős léptekkel eltűnt arra, amerről jött, a Tejút utca irányába.

tizenkettő óra nulla nulláig

A következő pénteken már tíz óra ötvenöt perckor megjelent. Ezúttal volt vele egy párna is. Hudinákné jól látta az ablakból, hogy a négyzet alakú, lapos ülőpárna

huzata kockás, de azt már nem tudta kivenni, hogy a piros-zöld kockákat parányi foxterrierek és annál is parányibb csontok díszítik. Kotter Ödön némi tanácstalan álldogálás után most is kiválasztott egy alkalmasnak látszó helyet, és leült a hokedlijére, pontosabban a hokedlijére tett párnára, körülbelül egy méterrel közelebb a harminchetes számú kukához, mint előző héten. Megint egészen pontosan tizenkettő óra nulla nulláig maradt, de mintha sajnálta volna, hogy lejárt a kimért idő. Ahogy felállt, kiesett zsebéből egy hevenyészett galacsinná gyúrt papírzsebkendő. Akkor vette észre, amikor a fuvallat felkapta és odább sodorta. Szégyenkezve, gyorsan hajolt le érte, és visszasüllyesztette a zsebébe, majd egy futó, semmiképpen sem tolakodó pillantással búcsúzott, és már csak távolodó léptei dobbantak tompán a Kisbolygó utca aszfaltján.

Mire eljött augusztus utolsó péntekje, a hokedli alig négy méternyire volt a harminchetes számú kukától. Addigra a kuka fekete színét megszívta a nap, Kotter Ödön barna kordnadrágja pedig minden igyekezete ellenére kitérdesedett. A gépészmérnök ekkoriban már nem üdögélt teljes csendben. Halkan, egész halkan dúdolgatott. Hogy mit, azt általában nem lehetett jól hallani. Amikor az óra mutatója a tizenkettőhöz érkezett, és itt volt az ideje az indulásnak, Hudinákné, miközben az ablaka körül kanyargó futórózsáit öntözte, kikönyökölt a párkányára, a lépdelő férfi után bámészkodva meglepetten konstatálta, hogy a járása már-már ruganyos.

már csak arazonként

Kotter Ödön ősszel is eljárt a Kisbolygó utcába, jövedele kiszámíthatóbbnak, ő pedig megbízhatóbbnak bizonyult bárkinél, akit Hudinákné, pedig nyolcvanöt is elmúlt már,

valaha ismert. Minden pénteken felbukkant a hokedlijével meg a piros-zöld kockás párnájával. Az elején méterenként, aztán mértéktartóbban, már csak arazonként haladt, de egy kicsivel mindig közelebb és közelebb telepedett le a harminchetes számú kukához, mint az előző héten. Nézte, mosolygott, dúdolt, dűnnyögött.

Amikor a bedöglött fékjével viaskodó mazdás csikorogva bekanyarodott a Kisbolygó utcába, épp a "My Bonnie Is Over the Ocean"-t fütyülte.

Nem is volt annyira hangos a csattanás.

Hudinákné meg mert volna esküdni, hogy a harminchetes számú kuka kissé megemelte a fedelét.

kép | shutterstock.com

Czilczer Olga

LETESZI, FELVESZI

2022-08-04 | VERS

Telefonja feje mindenféle
sületlenséggel tele-
beszélve feltöltve és lemerülve
ahelyett hogy kihajtana
úgy tesz mintha eldőlt volna
heverője egén ága
titkaimmal takaródzik

holdam párnául használja
álmomat továbbálmodja
nem kel fel csak jókedvében
napja éjfelet üt délben
ha nem napja nem is lombja
leszárad minden sugara
rőzséjét hátára köti
lángját gyűjti gallyát töri
ideig óráig cipeli
le is teszi fel is veszi

kép | istock.com

Ács József

AKIRE NEMET MONDANAK

2022-08-19 | ESSZÉ

Dobosi Bea kötetnyitó novellájának már az első két mondatában megszólal a nyugtalanító hang, mely aztán az összes írásban hallatszik: „Anyám kérte, hogy Évának szólítsam. Azt mondta, így nem érzi olyan öregnek magát.”

Látszólag ártatlan kívánság. De a novella elbeszélőjének az anya-gyerek viszony megmásíthatatlan tényét, s így saját identitását kell zárójelbe tennie (ezért gyakorol a fürdőszobatükör előtt): ha nem akar rosszat annak, aki világra hozta, le kell tagadnia

ezt a kapcsolatot és vele önmagát. Anyjának gyermeke lehetett, Évának legjobb esetben is csak barátnője. De korántsem biztos, hogy a legjobb eset áll fenn („azt mondta, nehezebbre esik megosztania velem a gondolatait”). Erkölcsi nyomás nehezedik rá: le kell tagadnia a viszonyt, melyet anyja ezzel a kéréssel megtagad – s vele szükségképpen őt is. Elvégre az anyjával nem teheti meg, hogy kérése ellenére Anyunak szólítsa.

A tagadás parancsának erejét tehát az a kötelék adja, amit a parancs szerint le kell tagadni.

kitörölhetetlen büntudat

A lány az identitás természete miatt sosem lehet biztos benne, hogy tökéletesen sikerül önmagát megtagadnia – ezért homályos, kitörölhetetlen büntudat ébred benne.

„Rosszkedve okát sosem firtattam, mert féltem, hogy miattam szomorú.”

Az anya fiatalságát csorbító, lehúzó erőnek, terhes kötelességnek tekinti az anyaszerepet. Gyermeke előtt nehezen nyílik meg. Műtétje után groteszk módon a mellrákra való hajlamban és az emiatti aggodalomban fedezi fel a közös tartalmat, melyre bizalmi viszonyuk épülhetne. Épp az anyát a csecsemővel összekötő szerv betegsége, a biológiai örökség belülről érkező fenyegetése az összefűző kapocs. Ezt a lány – érthetően – elutasítja.

A ***Kivételes magány*** gyomorszorító novelláiban a bizalmatlanság, a felszíni igenlés és rejtett megtagadás számtalan rafinált alakzatával találkozhatunk. Az igenlés gépiesen ismételt üres általánosság, a megtagadás mélyről jövő, személyes és kreatív. Az igenlés tudatosan kimódolt, a megtagadás spontán és tudattalan. A meghitt, őszinte kapcsolatot szerepek közötti kommunikáció helyettesíti. Mindenki a másikról alkotott képéhez beszél. Jellegetesen kisszerű világ épül így, ahol mindenfajta nyitottság, tágasság elérhetetlen messzeségbe kerül, de ezt is leplezik: hamisított-zsugorított változatokat giccses dekorációként alkalmazzák. „A hűtőmágnesek olyan helyeket ábrázolnak, ahová nem jutottunk el.”

mint a halott

A szülő bosszúként megfogalmazott átkai („Beléd nem szorult semmi tehetség”, „Veled nem lehet együtt élni”, „Téged egyetlen férfi sem fog elviselni”) azért átkok, mert erejük akkor sem csökken, ha a felnőttkorba érő gyermek megkérdőjelezi ezeket, „különbséget tesz tény és vélemény között” – ugyanis nem logikai állítások, hanem világot közvetítenek, amiben szemlátomást mindennek megvan a helye („az ingek vasalását a válluknál kell kezdeni”), neki azonban – sajnos – nincs keresnivalója. Sztereotip funkciók vannak, azoknak pedig betöltőik. A szülők *A sөvény* című novellában a vizslákat „unokapótlékként” tartják. Az egyik fekete szemeteszsákban a halott nagymama holmija, a többiben lányuk – az elbeszélő – gyerekkori ruhái. Mellettük bedobozolt általános iskolai füzetek, tankönyvek várják, hogy a majdani unoka kezén hasznosuljanak, aki aztán önmagával tölti ki a ruhákat – és az előkészített szerepet. Lányukat ugyanúgy hátrahagyott holmijai képviselik, mint a halottat. A szülőknél a komódra rakott, bekeretezett fénykép is hasonló szerepet tölt be: mint hűtőmágnes a távoli tájakat, úgy helyettesíti gyermekük keretek közé szorított ideája a tényleges, testi valójában jelenlévő személyt, a funkció gyarló betöltőjét, akin rengeteg kifogásolni való akad. „Számos tulajdonságomban vagyok rosszabb másoknál”, foglalja össze az elbeszélő az apjától tanult leckét.

A *Közepes képességű gyerek* című novellában a rendőr apa távolról, idegenül tekint a lányára. Nem szereti, ezért bosszantják sutaságai – és nem sutaságai miatt nem szereti, mint a gyerek véli. Az apa tele van elvárásokkal (férfiember nem megy bevásárolni, nem melegít ételt, a feleség szereti a házimunkát). Magától azt várná el, hogy szeresse a lányát (ahogy ugyebár szokás), ezért minden helyzet, ahol ennek hiányával szembesül, dühítő és nyugtalanító számára. Önbecsülését úgy állítja helyre, hogy a gyereket okolja: ingerültségét tárgyilagosnak tűnő ítéletekkel, folytonos elmarasztalással fejezi ki.

saját szeretetlenségével szembesíti

Az anya viszont belekapaszkodik a gyerekébe, túlságosan közel húzza magához, a kislány ébredező ambícióit és érzelmeit habozás nélkül írja felül saját verziójával, s közhelyes

igazságokkal torlaszolja el az utat az önkifejezés előtt. Az apa nem érdeklődik a gyereke iránt, mert saját szeretetlenségével szembesíti, ezért eltolja magától, bűnbakká teszi, de nem kíváncsi rá az anya sem, csak érzelmi mankónak használja. Az összeolvadás a csecsemőkorban még evidens, később a „mi-érzést” különvált, határaikat felismerő, de egymást igenlő személyiségeknek kell kiformálniuk a kölcsönös bizalom terében – ennek kereteit adná a család. A novellabeli anya azonban csak meghatározásokat kínál, melyek nem valamely meglévő közösséget nyilvánítanak ki, hanem kicsinyes normákat fogalmaznak meg: „mi nem szeretünk flancolni”, „mi nem szeretünk szerepelni”. Ez a közösség, ez a „mi” tehát feltételekhez

kötött: ide csak az elvárások teljesítésével lehet bekerülni. A megfelelő viselkedés jutalma az elfogadás, de hogy mi lett volna a megfelelő viselkedés, sokszor csak utólag derül ki. Mivel a gyerekek előírják, hogy egy adott helyzetre milyen érzelmekkel kell (kellett volna) reagálnia, megtanulja, hogy saját ösztönös reakcióját, tényleges érzéseit el kell hallgattatnia.

Dobosi Bea szülőfigurái határozottnak tűnnek, de ezzel inkább tanácstalanságukat takargatják gyermekük, s főleg önmaguk előtt („szeretik megfellebbezhetetlennek hinni magukat”). Nem tudnak mit kezdeni a szülőszereppel, ezért sztereotípiákba kapaszkodnak, feléledő dühüket pedig aggódásként vagy nevelési igyekezetként magyarázzák a gyermek sorsáért – maguk és mások előtt is. Az elutasítás lehetséges forrása a novellák egyik visszatérő motívuma: az apa nem biztos benne, hogy a gyermek tőle van. Hogy ez igaz-e, nem tudjuk, de pontosan kifejezi, hogy az apa a gyermeket nem érzi magáénak. A novellákban jól nyomon követhető, hogy a családtagok közötti leplezett feszültség milyen hosszan képes eredetéről leválva gomolyogni a személyközi térben, s milyen gyakran csapódik le a család legvédtelenebb tagján.

Akit nyíltan tagadnak meg, arra ugyan nehéz sors vár, de jól látható erővel kell felvennie a küzdelmet. Akire a felszín alatt, öntudatlanul mondanak nemet, a lehető legsúlyosabb büntetést kapja, mert még a védekezés lehetőségétől is megfosztják. Óhatatlanul felteszi a kérdést, hogy mi a baj vele. Persze csak magának, hiszen az ilyesmit nem lehet megbeszélni. A látszatok világát bejáratott rendszabályok óvják – ott ennél egyszerűbb dolgokat sem lehet szóba hozni (még azt sem, hogy a töltött káposztában kemény maradt a rizs). Akit büntetnek, kétségbeesetten magyarázatot keres, és talál – többnyire saját magában. Megjelenik benne a folyton tárgyát kereső, fojtogató büntudat.

minden kiábrándító részlet

A kamaszkor lázadást hoz, de el is mélyíti a problémát. Ahogy a *Közepes képességű gyerekek* elbeszélője mondja:

„Megfigyeltem, hogy azok a dolgok válnak valóra, amiket el tudok képzelni”. Csakhogy az „elképezhető dolgok” körét, a gyermek világát a szülő világa formálja, és a nemet mondás hamar belső programmá válik. Akit

megtagadnak, maga is türelmetlenül és idegenként figyeli saját cselekedeteit: átveszi a szülők szemléletét, hiába kezd tőlük is távolságot tartani. Felismeri, hogy a „nevelés” hazug és kisserű, sematikus világba vezet. Amilyen fellengzős általánosságokat vágta a fejéhez, cserébe olyan aprólékosan figyel most rajtuk minden kiábrándító részletet: az elsimítani próbált ráncokat, az elfedni próbált szagokat, az orvul növekvő szőrszálakat, zsírpárnákat, az idősödő emberekre rászáradó apró, gépies szokásokat, később betegségeiket, növekvő kiszolgáltatottságukat, következetlen gondolkodásukat – de mindenekeelőtt: a hazugságaikat.

A távolságtartás képessége és a megfigyelőkészség teszik a prózaíró.

Persze, ha átlátjuk a problémákat, attól még nem válnak megbeszélhetővé. Az *Apikának mindenben igaza van* felnőttkorba lépett elbeszélőjének apjánál érettebben, csakugyan felnőttként kell viselkednie, felülemelkedve a kimondatlan elmarasztaláson: „Előléptetésem óta úgy tett, mintha elismerne. Láttam a szemén, hogy nem tudom megvezetni. Megesett rajta a szívem, kérdéseire semmitmondó válaszokat adtam.”

A távolságtartás és megfigyelés az általános életstratégiának is része lesz: az emberek önkéntelenül elárulják magukat. Mivel a kötet novellái jórészt az igazában biztos kicsinyesség, a giccsek közt berendezkedő érzéketlenség elleni csendes lázadás dokumentumai, a bennük feltáruló igazság szinte mindig viszolyogtató (hiszen épp azért tagadják le): „A városban kortalan nők jártak az utcán, vidéken mindenki megöregedett harmincévesen. Valószínűtlenül megvastagodott lábikrájuk feszesen fénylett, szekrényeikből a szoknyákat kiszorították a melegítőnadrágok. Ha tátott szájjal nevettek, látni lehetett szuvas fogaikat.”

A kamaszkor először a szülők világának „cikivé vált” külsődleges elemei, látható díszletei elleni tiltakozást hozza. Szembeszegülni a szabályokkal, megkérdőjelezni a családban elfogadott állításokat már nehezebb, de nem lehetetlen. Ennél is

komolyabb, sokszor megoldhatatlan feladat ellenben változtatni a szülőktől öntudatlanul átvett megoldás- és reagálásmódokon.

Letagadott részletek

A lefolyótisztító elbeszélője már felnőtt, de világa éppúgy nélkülözi a szeretetet, mint a gyerekeké. Úgy érzi, valami jóvátehetetlenül elakadt, eldugult, átjárhatatlanná vált benne, talán ezért tervezi,

hogyan öngyilkossági szándékkal lefolyótisztítót iszik. A kamaszlázadás sikeres volt, elvégre levált a szülőkről, és sikertelen, mert az átkok változatlanul hatnak, továbbra is vannak elfogadható és elfogadhatatlan, ezért felszín alá szorított érzelmek és gondolatok, megmaradt a csonkaság-érzet, az önbizalomhiány és a félelem mások ítéletétől. Ha a gyermekkor állandó fenyegetettségében ki is alakult a letagadott részletek és valós viszonyok iránti felfokozott érzékenység, hiányzik a kifejezés, a megosztás képessége – és főként az élmény, hogy elfogadják és meghallgatják. Ez hajtja a művészet felé. Az elbeszélő fotós (de lehetne író is), aki tevékenységét visszhangtalannak ítéli. Környezete értetlenül áll komor alkotásai előtt, mindenki „nyitott, melegszívű embernek ismeri”, hiába mondja – művészete kapcsán –, „hogyan senki sem annyi, amennyit magából látni enged”. Ahol a rendet és a szépséget csak hazudják, ott az igazságért folyó küzdelem szükségképpen a káosz, a csúfság, a romlás feltárásával kezdődik. S mivel a szavakat a közhelyes használattal lejárátták, elkoptatták, maradnak a képek. A „mosogató alatti” világban „ismeretlen eredetű foltok között hosszú, soklábú rovarok iszkolnak a fény elől a nyirkos sötétség felé.”

A tanult reakció a folytonos és elháríthatatlan szülői elmarasztalás tükörképe-lenyomata: az önagresszió. A lefolyótisztító-ivás a belső megtisztulás morbid paródiája. Eltüntetni a megtagadott, meggyűlöltetett s épp ezért integrálatlan vonásainkat – ha kell, az összes többivel együtt. Az elbeszélőt ironikus módon épp az tartja vissza a halálos cselekedettől, ami annak küszöbére úzi: képtelen elviselni a megszégyenülést. Hamlet azért retten vissza az öngyilkosságtól, mert nem tudja, halála után miféle álmok látogatják, *A lefolyótisztító* elbeszélője a halálban utoljára kihunyó érzék kínos tanúságtételétől tart: magatehetetlen állapotában végig kéne hallgatnia a fölébe hajlók becsmérő megjegyzéseit.

A szülők zavaros világtévének cserépdarabjaiból, a tőlük öntudatlanul átvett reagálásmintákból semmi nem áll össze: még egymással is ellentmondásban vannak, nemhogy segítséget nyújtanának az élet kihívásai közepette. Dobosi Bea felnőttkorba ért novellahőseit benső üresség, idegenségérzet és kommunikációképtelenség kínozza. Nem becsülik és nem fogadják el magukat. Másokkal kialakított viszonyaik legfeljebb részfunkciókat képesek betölteni. Az őszinte megnyilatkozás külső és belső akadályokba ütközik, a mondandó teljesen bent reked vagy kerülőutakra kényszerül. A néma szenvedés (*Látni az eget*) alternatívája és kiegészítője a névtelen bosszúállás (*Kültéri egység*).

törvényadó

A *Nagyapának borzasztóan nehéz volt* három generációs családban keresi az együttélés mintázatait. A nagypapa temetése felől visszatekintve látjuk az életrend változását kísérő férfiúi tekintélyvesztés fokozatait. A szocialista állam kivette az emberek kezéből a kezdeményezést, megszabta a kereteket, cserébe engedelmisséget várt. A saját szerepfelfogása szerint törvényadó, az életnek irányt

szabó nagypapa, aki saját házában él fiával, menyével és unokájával, már nem valamely szigorú, de átlátható életrend gazdája, maga is alkalmazott csupán: váltott műszakban dolgozik, s az általa szabott törvények szerepe csak annyi, hogy a család az ő aktuális időbeosztáshoz igazítsa az étkezés és az alvás ritmusát. Mi alapozná meg a férfitekintélyt? A pénz? A tulajdon? Hogy a ház és a kocsni nagypapáé? A határozott, ellentmondást nem tűrő vélemények a világ dolgairól? A fölényeskedés? A régmúltból itt rekedt gondolat, hogy az autóvezetés bonyolult, amit nők nem képesek megtanulni? A garázsban libakopasztás közben a klottgatyából kikandikáló fütykös? A nagypapa kétségbeesett gesztusokkal igyekszik megőrizni az odavesző tekintély maradványát, de az idő nem neki dolgozik. Már a halálos ágyán fekszik, de a sírból felnyúló csontkeze még mindig úgy markolja a család legfiatalabb tagjának csuklóját, mintha át akarna adni valami fontosat.

Az idős családfő mégsem csak szárnalmas figura. Ő még igyekezett mindennek megadni a módját, valahogy egyben tartani, ami szétesni készül. Unokája ballagására összehívja az egész rokonságot, nagy ünnepséget rendez (az efféle „felhajtást” sürgősen érző fia már ócska, foltos nyakkendő, méltatlanul rövid szárú nadrágot ad rá a koporsóban: a föld alatt úgyis mindegy). A plafonon nyíló repedést látva a nagypapa utolsó erejéből még a halál küszöbén is bandázsszalagot, glettet és falfestéket kér. Úgy kell visszanyomni az ágyra. A legalább a látszatot megmenteni igyekvő generációt követő, a fogyasztói gondolkodásba mind jobban belesüppedő nemzedékek már nem glettelgetik a repedéseket.

Dobosi Bea: Kivételes magány

kép | adobe.com

Szirmai Panni

SZEKRÉNYUGRÁS

2022-08-26 | NOVELLA

Dobosi Beának

Apu az előszobában keresztbe fordítja a drabális cipősszekrényt. Meg se próbálom, nem megy. Biztos, hogy nem tudom átugrani. Apu erősködik, odaállít a szekrénnyel szemben a bejárati ajtó elé. A vállam hozzáér a zárban lógó kulcshoz. Nekifutásból kellene, de nincs hely. Nem baj, akkor vegyél lendületet. A nagyszoba nyitott ajtajából vezényel, kalimpál a karjával. Félek, hogy bevágja a kezét az ajtófélfába. Nálam is jobban akarja.

Mi az, hogy meg sem próbálsz? Látszik, erőlködik, hogy ne üvöltsön.

Ökölbe szorítom a kezem, a körmeim fájdalmas félholdakat nyomnak a tenyerembe. Nekirugaszkodom. Jobb lenne, ha apu biztatna, de túl ideges hozzá. Nem megy, tudom, hogy nem sikerülhet. És azt is tudom, hogy az egész egyre rosszabb lesz. Nem hagyja.

villanó neonfény

Addig kell próbálkoznom, amíg össze nem esek, amíg be nem szakad alattam a szekrény, amíg szilánkosra nem töröm a bokám. Belenyilall a fájdalom a lábamba, hallom a mentő szirénáját, látom a villanó neonfényt a műtőben. Lehunyom a szemem. Nem szabad felidegesíteni. A legeslegrosszabb, ha haragszik. A szekrényugrásnál is rosszabb.

Már ezerszer megbántam, hogy elmondtam a mai kudarcomat. Nem szabadott volna megtudniuk. Mert apu magára vette. Az ő személyes sérelme, hogy a lánya egyest kapott szekrényugrásból. Mert a sport neki fontos.

Minden fontos, ami az iskolában történik, ezt jegyezzem meg. Az ő gyerekei nem lehetnek utolsók. Nem tűri, hogy csak úgy feladjam. A kitartás a legszentebb érték.

A három lánya helyett lenne inkább három versenyagára. De ezt se mondom.

Újra nagy levegőt veszek. Szorítja a nagylábujjamat a tornacipő, nem szólok. Már kinőttem, nem érdekel. Régen kinőttem. Nem kellene újat vásárolni, csak elővenni a következő örököltet a szekrényből. Ezért jó az embernek, ha van két nővére, mondogatja anya. Nekik hosszabb a lábszáruk és sokkal ügyesebbek tornában.

Lendületet veszek, amennyire lehet a szűk előszobában, és tétován nekiindulok. Apu arca mintha felderülne. Jó lenne elégedettnek látni. Ettől a gondolattól hirtelen megtorpanok a szekrény előtt. Verdesek a karommal, mint egy repülni tanuló madár. Elvesztem az egyensúlyomat és bevágom a térdem. Na jó, kezdjük előlről, legyint apu lemondóan.

Besötétedett. Éhes vagyok. Sajog a sípcsontom, a térdem, a tesómék rég becsukták a szobaajtót.

Nem tudom elképzelni, hogy valaha sikerülhet. Pedig az elképzelés félsiker. Nekirugaszkodom.

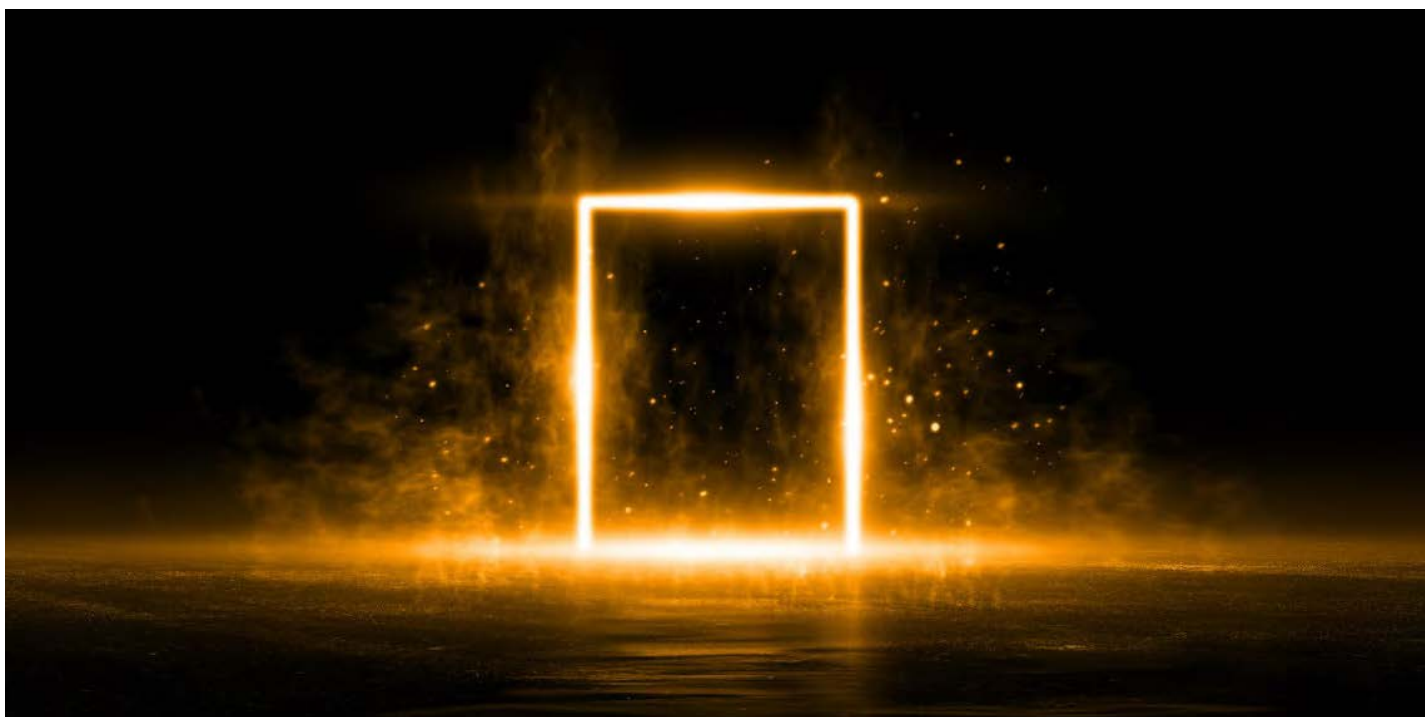
kép | René Magritte: A vörös modell, wikiart.org

Bacsák Dániel

A LÁTHATATLANOK 10.

SÁTÁNTANGÓ

2022-08-27 | ESSZÉ

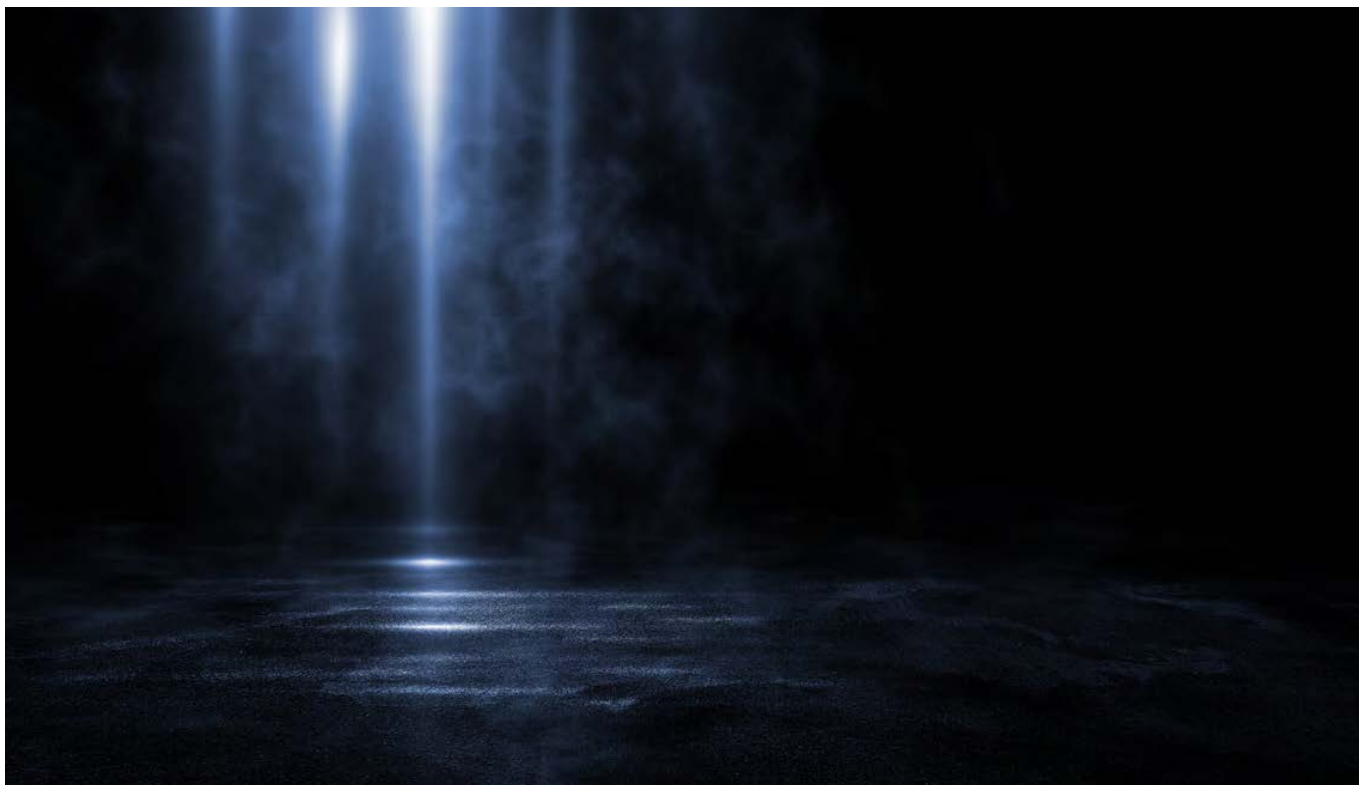

„Ezek a betegek képtelenek kötődni” – mondta egy reggeli megbeszélésen az intézet egyik pszichológusa, későbbi (mandátumát tekintve igen rövidéletű) igazgatója. Súlyosan tévedett, ez a sommás megállapítás valójában sokkal inkább saját szakmai kudarcáról szólt, arról, hogy szerinte miért nem sikerült kapcsolatot teremtenie a lakókkal. Legkésőbb az 1950-es, 1960-as évek pszichológiai kísérletei óta tudjuk, a kötődés minden ember alapvető szükséglete születésétől fogva, az intézetben élő pszichiátriai betegek sem kivételek, sőt, mindennél jobban vágnak rá, hiszen ez az, ami soha nem adatott meg számukra, vagy ha mégis, valamiért, valahogy

elveszítették. Vannak, akik soha nem ismerték a szüleiket, és/vagy állami gondozásban kényszerültek felnőni annak minden elképzelhető és elképzelhetetlen traumájával; másoknak mindennapos tapasztalata volt a családon belüli bántalmazás és elhanyagolás; olyanok is akadnak, akik hiába nőttek fel szeretetben, szüleik, nagyszüleik (vagy akár gyermekeik) külső segítség híján idővel nem tudták vállalni a gondozással járó anyagi és lelki terheket; és aztán olyanok is, akiknek az élete egyik pillanatról a másikra tört ketté egy hirtelen felszínre tört mentális zavar miatt. Bármilyen okból is kerültek Szentgotthárdra vagy más elmeszociális intézetbe ezek az emberek, addigi kapcsolataik (szeretteik, barátaik, ismerőseik) elvesztésével váltották meg jegyüket a végállomásra, ahol sokan közülük még hosszú évtizedeket kénytelenek leélni.

takarítótól az igazgatóig

Ők a pszichológus állításával szemben akarnak és tudnak is kötődni, ennek sikere pedig nem csak rajtuk, sőt nem elsősorban rajtuk múlik. Ahhoz, hogy ne csupán a szobájukba lépjünk be a szokásos heti vizit keretében, hanem ténylegesen az otthonukba nyerjünk invitálást és megismerjük mindennapjaik belső mozgatórugóit, empátiával, elfogadással, következetesen és hitelesen kell dolgoznunk. Ha így teszünk, képessé válhatunk *együtt* ünnepelni, gyászolni, szórakozni, tanulni, dolgozni, alakítani a jelent és tervezni a jövőt, azaz a személyiségünkkel indirekt módon is hatékony segítséget nyújtani és gyógyítani – nem csak azok, akiknek ez a munkakörükből fakadó feladatuk, hanem a takarítótól az igazgatóig mindannyian, közösen. Ha viszont el- és bezárkózunk előlük, a bentlakásos pszichiátriai intézet végtelenül stresszes munkahellyé válik, tele furcsán viselkedő, érthetetlenül beszélő, folyton gyanakvó, követelőző, nehezen befolyásolható beteggel, következőképpen roppant kevés sikerélménnyel – ez pedig egyenes út a gyors kiégéshez, rosszabb esetben az embertelen viselkedéshez.

Ahogy az intézménytípus jellegéből is következik, ez a pszichiátriai betegek (tartós) otthona – rajtunk, segítőkön múlik, „házmesterként” terápiás közösséggé vagy börtönné tesszük azt. Évszázadokon keresztül az utóbbi volt a magától értetődő. Nyugatról Kelet felé haladva, így Magyarországon, alighanem még ma is erre van nagyobb igénye a társadalomnak. A kintiek (vélt) biztonsága előrébb való, mint a bentiek jólléténél, kivált, ha a jóllét valójában az előbbieknek sem adatik meg.

A benti jóllét elengedhetetlen feltétele a terápiás közösség – a szemlélet második világháborút követő elterjedését a pszichiátria harmadik forradalmának tekintik –, ami valójában végtelenül egyszerű szervezeti kultúrát takar: ahogyan Kiss-Vámosi doktor megfogalmazta, „semmi különleges titok nem lappang e mögött, csupán annyi, hogy komolyan kell venni az embert, akkor is, ha beteg, **sőt szeretni kell.**” [1] Alapja szervezeti szinten az emberi méltóság tiszteletben tartása (erőszakmentesség) és a demokratikus működésmód (rendszeres nagycsoport, lakóönkormányzat stb.), egyéni szinten pedig az érintettek aktív részvétele a terápiákban és a foglalkoztatásban, valamint a beteg és segítője közötti kötődés, mely kölcsönös

bizalomban és felelősségérzetben ölt testet. (Szentgotthárdon ezzel a szemlélettel igyekeztük alakítani az intézeti miliőt és a saját munkánkat is – félsikerrel, utólag visszatekintve a végeredményre pedig inkább kudarcosan, de erről majd később.)

sötét tónusú történet

Ennél a pontnál talán az Olvasó is felhúzza a szemöldökét: nem túlzó széplelkűség, naivitás, saját szerepünk (talán egyfajta narcizmusból fakadó) félreértelmezése, esetleg egyszerű

képmutatás egy zárt jellegű pszichiátriai intézetben, ott többnyire kényszerből izolált, ritkán súlyos bűnök terhét is vállukon cipelő emberekkel demokratikus közösséget vállalni? Ahogy azt a következő, kirívóan sötét tónusú történet példázza, ezt a magasabb minőségű segítő–kliens kapcsolatot nem kizárólag a humánus vagy a szakmai hitvallás indokolhatja, hanem egészen pragmatikus szempontok is: az ellátás hatékonysága és biztonsága.

*

Szentgotthárdon töltött második évemben érkezett az intézetbe László, akit az IMEI-ből (Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet) szállítottak hozzánk, így kriminológusként az én feladatomban volt integrálni őt az Otthon életébe. 50 éves férfi, aki mindössze 5 általános iskolai osztályt végzett, soha nem dolgozott, élete nagyobb részét rácsok mögött töltötte. Édesanyját nem ismerte, a börtönt többször is megjárt apja viszont rendszeresen bántalmazta, korbáccsal verte, lekötözte, éhezett. Húgával együtt 8 éves korában került végleg állami gondozásba. Testvérével a közösen átélt borzalmak hatására összezártak, közösen követték el az első bűncselekményeket is, betöréseket, lopásokat. László főként autót kötött el, mindössze a vezetés élvezetéért – addig hajtott minden különösebb cél nélkül, amíg ki nem fogyott a benzin. Összesen mintegy hat évet ült a tököli fiatalok börtönében, a rövid kint töltött időszakokban hajléktalan volt, vagy üres lakásokat tört fel, utóbbiért a Kozma utcai börtönt is megjárta. 23 évesen ismerkedett meg egy nővel, akitől a rendszerváltás évében lánya született, és ugyanekkor diagnosztizálták paranoid skizofréniával. Volt ugyanis egy – ahogy ő fogalmazott – agresszív énje, aki a sátán hangján beszélt hozzá: hol arra utasította, vessen véget saját életének, hol

mások megölésére biztatta. Ezeket a hanghallásokat erős vizuális hallucinációk kísérték, pszichotikus állapotában úgy érezte, a falak apró repedéseiből megállíthatatlanul ömlik a vér. Lászlónak nem volt többes személyisége (a disszociatív személyiségzavar igen ritka jelenség a pszichiátriában, nem úgy a popkultúrában), volt viszont lelkének egy éjfekete oldala, amivel folyton-folyvást küzdelemben állt. Erősen szimbolikus, hogy arca jobb oldalát egy sátánt ábrázoló tetoválás takarta.

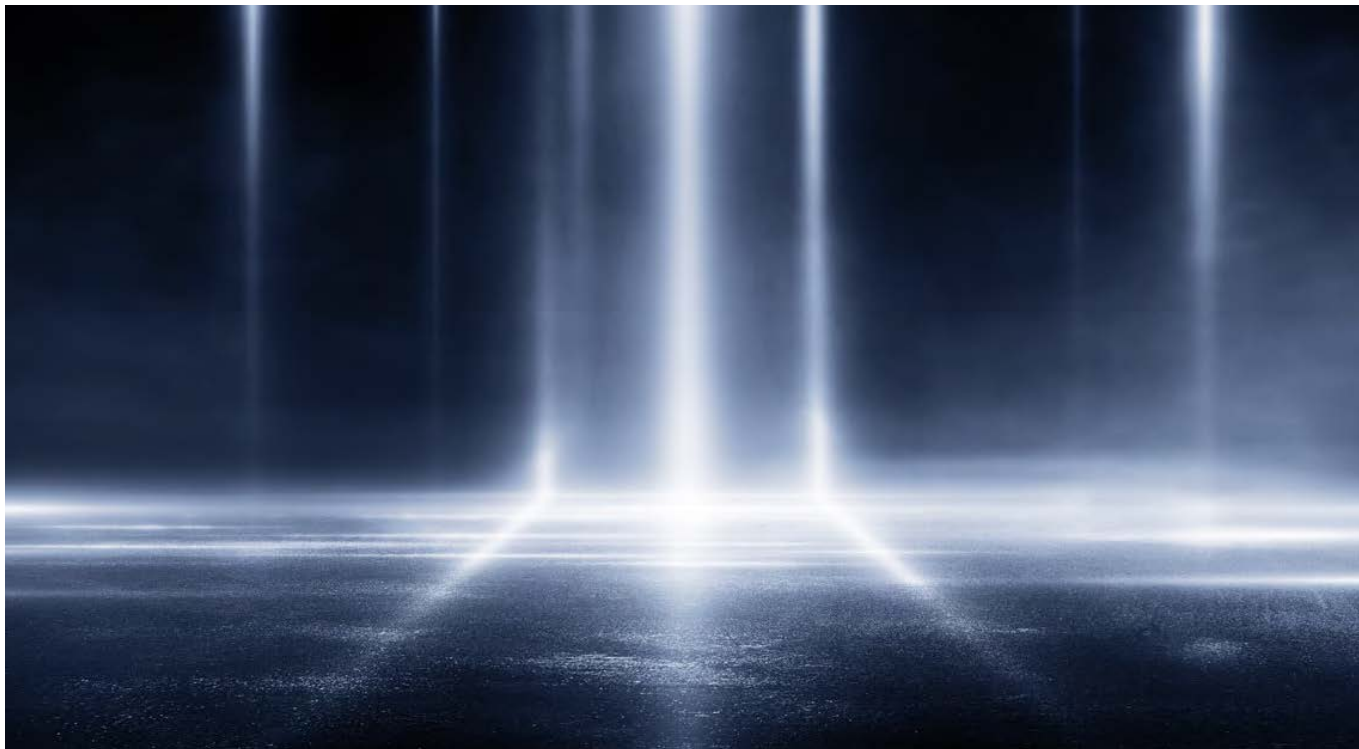
Még nem töltötte be 30. életévét, mikor embert ölt. Szomszédját verte agyon, amiért nyitva hagyta az utcájukban az egyik csatornafedelelet, László szerint azért, hogy a kislánya beleessen. Miután végzett az áldozatával, leült a holttest mellé, felbontott egy üveg bort, és megvárta, amíg kiérkeznek a rendőrök. Ekkor már évek óta kezelték az egyik fővárosi pszichiátrián, de a szakértők véleménye szerint a gyilkosság pillanatában nem a betegsége dominált, sokkal inkább erősen ittas állapota – így elítélték, 14 év fegyházbüntetést kapott. Bár eddigre már rendszeresen fogyasztott kábítószer, hosszú szabadságvesztés-büntetése alatt vált heroinfüggővé. Szabadulását követően felvette a kapcsolatot a nála húsz évvel fiatalabb mostohaöccsével, akivel elkövetett egy sikertelen fegyveres rablást, ezért alig néhány hónap után újra börtönbe került – a feltételes szabadlábra bocsátás lehetősége nélkül. Mentális állapota jelentős mértékben romlott, fogsága utolsó éveit az IMEI-ben töltötte.

László – **akárcsak a korábban bemutatott Jenő** – klasszikus bűnelkövetői karriert tudhatott maga mögött, ami gyerekkori bántalmazásokkal kezdődött, intézeti, majd később börtönszocializációval folytatódott, időközben pedig drog- és alkoholfüggővé vált. Egyre súlyosabb bűncselekményeit a szakértői vélemények alapján utóbbiak határozták meg minden esetben, nem a paranoid skizofréniaja – ugyanakkor utólag szinte lehetetlen szétszálazni, hogy szenvedélybetegségei indukálták a pszichózist, vagy fordítva, az tette különösen fogékonyá az alkohol- és drogfogyasztásra.

jogrendszerünk egyik súlyos hiányossága

Ami viszont biztos volt, hogy László Szentgotthárdra érkezése komoly kockázatokat rejt magában. Bár volt részleges betegségbelátása, hiszen úgy vélte, csak a Leponex ^[2] segítségével

képes kordában tartani agresszív énjét, személyisége gyermekien éretlen, infantilis volt (csak egy példa: mindenkit, kortól és státusztól függetlenül bácsizott és nénizett, engem is), kognitív képességei a betegsége és a függőségei miatt erősen hanyatlottak, azaz terápiásan alig volt már megközelíthető, hallucinációi pedig időnként még rendszeres gyógyszerzedés esetén is előjöttek. Leginkább az alkoholtól és a drogtól tartottunk, mivel egyikhez sem volt különösebben nehéz hozzájutni az intézeten kívül. Évekig ültem a szentgotthárdi önkormányzat Bűnmegelőzési Bizottságában meghívott tagként, így tisztában voltam vele, a város problématérképén előkelő helyet foglal el a kábítószer, melyre már nemcsak a helyi és az osztrák fiatalok, hanem az Otthon drogfüggőséggel küzdő lakói körében is magas lett a kereslet. Helyzetünket tovább nehezítette, hogy jogrendszerünk egyik súlyos hiányossága okán az IMEI-ből elbocsájtottak számára sem pártfogás, sem utógondozás nem vehető igénybe, így kérdéseinkkel és dilemmáinkkal magunkra hagytak, ráadásul olyan időszakban, amikor egy fenntartói hübriszből végrehajtott igazgatóváltással minden (a szakembergárda, a szemlélet, az addig elért eredményeink) széthullóban volt körülöttünk.

Egyetlen célt tűz(het)tem ki: olyan kapcsolatot kell kialakítanom Lászlóval, hogy még időben szóljon, ha érzi, újból felülkerekedik rajta személyisége sötét oldala. Hogy ez bekövetkezik, az előzmények ismeretében nem volt kérdéses, így azon kellett dolgoznom, hogy felkészüljek az elkerülhetetlen krízis kezelésére. Szerencsére nem maradtam magamra, Marianna, aki rendkívül nagy tapasztalattal rendelkezik a kriminális cselekményt elkövető pszichiátriai betegek terápiájában, végig kísérte és segítette a folyamatot.

Segítői kapcsolatom Lászlóval amorális volt abban az értelemben, hogy nem mentettem fel korábbi tettei alól, de nem is ítélem el miattuk – egyiket sem tehettem, nem ez volt a dolgom, sőt bármelyiket is tettem volna, azzal szinte biztosan veszélybe sodrom az „itt és most”-ban kitűzött céljaimat. Minden, ami a múltja része volt, fontos információforrásul szolgált, de nem engedhettem, hogy befolyásolja a hozzáállásomat. Számomra ezt jelenti egy segítő–kliens kapcsolatban a korábban említett empátia, elfogadás, következetes viselkedés és szakmai hitelesség.

közelgő pszichotikus állapot

Mintegy fél éven keresztül meglepően könnyen, különösebb nehézségek nélkül zajlott a segítői folyamat. Hetente

találkoztunk az irodámban, de szinte mindennap szántam néhány percet a meglátogatására, hogy tudja, ott vagyok mellette, a szó pozitív értelmében figyelemmel kísérem. Szerzett barátokat (jellemzően korábbi IMEI-s lakókat), már-már úgy tűnt, valamilyen munkába is bevonható lesz, sőt a művészetterápiája is kilátásban volt. Időnként felerősödtek a szorongásai, ami jó előrejelzője volt közelgő pszichotikus állapotának, és mivel ezt mindannyiszor időben jelezte felém, a kezelőorvosának továbbítva az információt ilyenkor lehetőség adódott az ideiglenes elkülönítésére, gyógyszerelésének alakítására. Ami pedig igazán meglepő volt, hogy várakozásomon felül sokáig sikerült távol maradnia a kábítószerektől és az alkoholtól.

Aztán egyik reggel, 9 óra körül – éppen reggeliztem az íróasztalomnál – hangos ordítózások közepette támolygott be az irodámba. Átható alkoholszagot árasztott magából. Soha korábban nem láttam a saját szememmel embert ennyire disszociatív módon viselkedni: egyik pillanatban kezét tördelve, szinte sírva kért bocsánatot, amiért intelmeim ellenére lerészegedett, a másik pillanatban tekintete elsötétült, ököllel ütötte az asztalt. Többször megisméltődött ez a hirtelen hangulati váltás, mintha az agresszív késztetések hullámokban öntenék el a központi idegrendszerét, csak hogy egyre kisebb amplitúdókkal – énje sötét oldala kezdte átvenni az uralmat. Ekkor **éreztem másodszor félelmet** a terepen végzett munkám során, ezúttal igazán erősen. Csak abban bíztam, elég szoros a köztünk lévő kapcsolat, hogy ne támadjon rám.

A hangos ordításokat és asztalcsapkodásokat szerencsére meghallotta a szomszéd irodában tartózkodó Marianna, így azonnal átsietett. Együttes erővel sikerült Lászlót rábírunk, hogy felmenjen a szobájába. Így némi időt nyertünk a mentők hívására. Sajnos, egyetlen pszichiáter sem tartózkodott ekkor az intézetben (jellemző probléma ezekben a szociális otthonokban), a mentők pedig kapacitáshiány miatt nem tudtak azonnal rohamkocsit küldeni. László nem meglepően, képtelen volt az ágyban fekve lenyugodni, ráadásul egyre erősödtek a vizuális hallucinációi: ijedten kiabálta, hogy mindent elönt a vér a szobában, már a térdéig ér, ezért inkább kirohant a folyosóra. Valóságos dührohamot kapott, fejét – alighanem az erősödő hanghallások miatt is – óriási erővel csapkodta a szobaajtóhoz, félő volt, hogy koponyatörést szenved.

segélykiáltás

Ekkor támadt Marianna mentő ötlete: Bubuka, a közel két méter magas, 150 kg körüli korábbi IMEI-s lakó (anno rablásért kapott kényszergyógykezelést: azt gondolta, ő a miniszterelnök, ezért jogában áll fizetés nélkül távoznia a benzinkútról) éppen a szemközti osztály folyosóján sétálgatott, segélykiáltásunkra azonnal ott termett László mellett. Bubukában mintha egy pszichológus és egy szumóbirkózó talált volna egymásra, úgy fogta le Lászlót, hogy mozdulni sem tudott,

miközben folyamatos nyugtatgatással valamelyest sikerült a dührohamát is csökkentenie. Így vártuk meg, míg mintegy másfél óra múlva kiérkeztek a mentők, és elszállították Lászlót a szombathelyi megyei kórházba.

Persze nem lehet kétséget kizáróan tudni, mi lett volna, ha nem sikerül valamiféle kötődést kialakítanom a féléves segítői folyamat során köztem és László között, vagy ha Mariannának nincs olyan régre visszanyúló kapcsolata Bubukával, amire még évekkel a pszichoterápia lezárása után is építeni lehet. Talán akkor is megúsztuk volna tragédia nélkül, de átélve ezt a reggelt, mégis azt gondolom, a klienseinkhez fűződő segítői viszonyunk minősége volt az, ami láthatatlan védőhálóval font körbe minket a kritikus pillanatokban.

*

Tragédia ekkor valóban nem történt, de az élet ezen a helyen ritkán tartogat happy endinget. László néhány hónappal később rossz minőségű dizájnerdroghoz jutott, amitől leállt a veséje. Marianna a padláshoz vezető lépcsőfordulóban talált rá, már válságos állapotban.

Egy nappal azután, hogy kitöltve felmondási időnkét mindketten eljöttünk az intézetből, még meglátogattuk Lászlót a kórházban, már csak azért is, hogy megfelelő ellátást biztosítsanak számára. Ekkor már alig tudott beszélni, de annyit megígért, hogy többet nem tesz ilyet. Nem sokkal később meghalt.

folytatjuk

Az Otthon lakóinak nevét a szerző megváltoztatta.

1. Hajnóczy Péter (2013 [1975]): *Jelentések a sülyesztöböl. Az elkülönítő és más írások*, 350. old. Budapest: Magvető Kiadó. ↑
2. második generációs antipszichotikum ↑
kép | [adobe.com](https://www.adobe.com)

Kiss Lajos András

ÉRZELEM ÉS POLITIKA

EGY EMPATIKUS TÁRSADALOM LEHETŐSÉGÉRŐL (6.)

2022-08-06 | **ESSZÉ**

„Az irodalom egy húron pendül az érzelmekkel.” [1] Amikor regényt olvasunk vagy színházi előadást nézünk, írja Nussbaum, különféle érzelmek kavarnak bennünk. Közhelyszerű igazság, de tény: az öröm, a düh vagy éppen a részvét érzelmei maguk is az esztétikai élmény „szerves részei”. Ezzel a tapasztalattal már a „racionalista” Platón is tisztában volt – éppen ezért tekintette veszélyesnek a művészetet. Platónnal szemben Nussbaum inkább Arisztotelészre szavaz, aki szerint a racionalitás és az emocionalitás nem ellenségei egymásnak. Sőt, a *részvét* és az *együttérzés* hiánya torz valóságismeretet okoz. *Költői igazságszolgáltatás* című könyvében Nussbaum Rousseau *Emiljének* egyik tünődésére hivatkozik, hogy a királyok miért nem érznek részvétet alattvalóik iránt. „Miért oly ridegek a gazdagok a szegényekkel? Mert nem félnek, hogy maguk is szegények lehetnek.” [2]

Közös nyomorúságunk

Igen, a gazdagok általában nem tudják, vagy inkább nem akarják elképzelni, milyen lehet nyomorúságos körülmények között élni, és folyton attól rettegni, mit hoz a holnap. A

királyok és a tehetősek rendszerint erősnek és sebezhetetlennek érzik magukat. De tévednek, mondja Rousseau, mert előbb vagy utóbb, de mindannyian a rajtunk kívüli erők kiszolgáltatottjai leszünk. Már csak ezért is érdemes lenne belátnunk, hogy „Az embert a gyengesége teszi társas lényé. Közös nyomorúságunk indítja szívünket emberiségre.” [3] Sérülékenységünk belátása nem egyszerűen kognitív szféránkat gazdagítja „újabb információval”, hanem a világhoz való viszonyunk radikális átalakítását is megköveteli. Ehhez a felismeréshez pedig az értelem, a képzelet és az érzelem kooperációja vezethet el, ami egyúttal aktív, cselekvésre ösztönző erőként működik. A képzelet tehát fontos szerepet játszik az emberi életben, általa nyílik meg a személy addig önmagába zárt tudata, és fordul más, lehetséges (emberi) létmódok felé. „Az imagináció, illetve a fantázia *heurisztikus* funkcióval rendelkezik, ugyanis nem ragad le az elvont elméletek egyszerű illusztrálásánál, hanem képessé teszi az emberi szellemet arra, hogy túllépjen a valóságértelmezés közhelyes és földhözragadt formáin.” [4] A *Költői igazságszolgáltatás* négy fejezete ezt az alapvető felismerést

bontja ki, elsősorban az angolszász regényirodalom jól ismert műveire összpontosítva. Mivel a könyv közel felét Charles Dickens *Nehéz idők* című regényének elemzése teszi ki, a továbbiakban én is ehhez a regényhez kapcsolódom.

Előbb azonban érzékeltetni szeretném hogy az irodalmi képzelőerő, az erkölcs és a politika „szinergikus teljesítményét” hangsúlyozó Nussbaum nem magányos farkas; az utóbbi fél évszázadban például Paul Ricoeur és Jacques Rancière is felhívta a figyelmet az érzelm és a művészi képzelet erkölcsi, illetve politikai jelentőségére. Ricoeur főként a narratív identitás és az erkölcs szoros kapcsolatáról írt, Rancière „esztétikai politikája” bizonyítani igyekszik, hogy a szociális és a politikai kapcsolatok „újratervezése és újraszervezése” esztétikai cselekedetként is értelmezhető. Az irodalom és tágabb értelemben a művészet mindig a „lehetőségek szabad játékára” épít, vagyis az esztétikai élmény spontaneitása a hétköznapi tapasztalat számára közvetlenül adott valóságot „imaginatív variációkkal” gazdagítja, illetve – közvetve

persze – a „Változtasd meg élted!” rilkei imperatívuszt is magában foglalja, ami nemcsak a személyes életvezetésre, hanem az adott politikai intézményrendszer radikális átalakításának szükségességére is kiterjeszhető.

Ricœur hermeneutikai írásai elsősorban az irodalmi alkotásokról szóló elmélyült gondolkodás szempontjából hasznosak. A filozófus megmutatta, hogy a művekben megjelenő fiktív történetek és cselekmények, illetve a narratív képzelet az egyéni élet (az „Én”) és az interszubjektív kapcsolatok (az „Én-Te”-viszony), no meg a társadalmi/intézményi (a „Mi-Ők”-kapcsolatok) szinteken is megvilágító erejű, különösen az erkölcsi dilemmák kapcsán, amelyekkel előbb-utóbb mindannyian szembesülünk.

folyamatosan átalakul

Ricœur szerint az ember identitásának különböző szintjei vannak. Legalul az *ugyanazság* (mêmeté) található. Ez azt jelenti, hogy az ember egész élete során ugyanazt a

testi/lelki individualitást jeleníti meg, noha az időben előrehaladva folyamatosan átalakul: öregszik, meghízik vagy éppen lesoványodik; új tapasztalatokat szerez, miközben persze sok mindent el is felejt. Mindnyájan tudjuk, hogy X évenként új személyi igazolványt és útlevelet kell csináltatnunk, noha az is nyilvánvaló, hogy a legújabb igazolványban található fénykép „ugyanazt a személyt” ábrázolja, mint a korábbiak. Az indentitás másik színjét a *én-azonosság* (ipseité) fogalmával jelöli Ricœur. Éber állapotunk minden pillantában tudjuk, hogy a gondolataink „hozzánk tartoznak”, és hogy „én”-ünk minden más „én”-től különbözik. Amikor gondolkodom, azt is tudom, hogy *én* gondolkodom, tehát minden gondolatom egy önmagával azonos „Én” köré szerveződik. De ugyanezt feltételezem embertársaimról is. Az *én-azonosság* fogalma tehát kiterjeszhető az *ő* és az *ők* világára is: amikor a barátommal beszélgetek, természetesenek tekintem, hogy nem egy robottal társalgok, hanem egy hozzám hasonló gondolkodó és érző lényel.

Ricœur szerint itt jelenik meg az identitás újabb szintje, a *narratív identitás*. Lényege azon a belátáson alapul, hogy még önmagunk identitása sem automatikusan, tehát nem az intim gondolataink spontán összekapcsolása révén születik, hanem az interszubjektív kapcsolatok eredménye, és egy életen át formálódik. Ezért le kell mondanunk a naiv hipotézisről, hogy én-identitásunk lényegét valamilyen – a tudatunk mélyén rejtőzködő – titokzatos „manó” működésében találjuk meg. Nyilvánvaló, hogy az *én-azonosság* megalkotásához szükségünk van a többi embertársunkkal történő folyamatos kooperációra. Ez a személyközi kapcsolat nemcsak az embertársainkkal folytatott élő dialógus formájában valósulhat meg: egy regény olvasása vagy egy színdarab megtekintése maga is az interperszonális kapcsolatok része, noha ezekben az esetekben inkább csak virtuális dialógusról beszélhetünk.

életszerűvé teszi

A narratív identitás megteremtésének tehát megvan a maga dinamikája, amely a „statikus” *ugyanazság* és a „dinamikus” *ön-transzformáció* feszültségére épül.

Ezen túl a narratív identitásnak etikai vonatkozásai is lehetnek (és rendszerint vannak is). A regényolvasás mintegy „kihasználja” *én-azonosságunk* eredendő hajlékonyságát és nyitottságát, és ezáltal mintegy korigálja és életszerűvé teszi (azaz érzéki tartalommal tölti meg) a normatív etika igényét, hogy kizárólag a maga absztrakt normái révén szabályozza a szubjektumot. [5] Amikor regényt olvasunk, a képzelőerőnk is mozgásba lendül. „A képzelet projekció, kivetítés, az új lehetőségek, jelentések, értelmek születési helye.” [6] De az elénk táruló történetek befogadásán túl, a képzelőerő életre kelti bennünk az erkölcsi önreflexió szükségességét is: számot kell adnunk, mit tekintünk megőrzésre méltónak a tudás- és meggyőződés „kvantumból”, amit eddig a világról és benne élő embertásainkról tudtunk vagy képzeltünk, és min lenne érdemes változtatnunk. Így az olvasásban megjelenő narratív képzelet alkotja az etikai szubjektum fantáziadús, kreatív és kritikus oldalát, míg az erkölcsi felelősségvállalás garantálja, hogy az olvasó – az olvasmányélményei során a benne végbemenő változások ellenére – továbbra is megőrizhesse személyisége tartós vonásait, a minőségét, amit rendszerint jellemzilárdságnak nevezünk. [7] A jellemet vagy a jellemzilárdságot, állítja Ricœur, mégsem szabad statikus emberi minőségnek tekinteni: a jellemes embernek éppen az az egyik kitüntetett „jellemvonása”, hogy képes addigi álláspontját módosítani, ha azt az új információk és a személyes tapasztalatok indokolják.

Ricœur az *Önmaga mint egy másik* című könyvében így foglalja össze a narratív identitás és az irodalom kapcsolatának lényegét: „A közvetítő funkcióról, amelyet a személy narratív identitása tölt be az ugyanazság és az én-identitás pólusai között, lényegében az *képzeleti variációk* tanúskodnak, amelyeknek a narráció aláveti ezt az identitást. Az igazat megvallva, ezeket a variációkat nemcsak tolerálja az elbeszélés, hanem egyenesen megteremti és felkutatja. Ebben az értelemben az irodalom a gondolatkísérletek olyan kolosszális laboratóriuma, amelyben az elbeszélés a narratív identitás különböző változatait kísérletezi ki.” [8]

Ricœur nagyszabású hermeneutikai kísérlete rendkívüli elismerést vívott ki a nyugati világ szellemtudományi életében. Úttörő szerepe vitathatatlan, de az irodalom, az erkölcs és a politika összekapcsolása mégsem teljesen egyedi a kortárs francia filozófiában. Jacques Rancière *esztétikai politikája* összetett és asszociatív, talányos megfogalmazásokban is bővelkedik, és – Martha Nussbaumhoz hasonlóan – erősen vitatja Jacques Derrida hipertextualizált világértelmezését, hogy „semmi sincs a szövegen kívül”. Nussbaum és Rancière egyaránt az irodalom olyan „realista” felfogása mellett érvelnek, amelyben – Gilles Deleuze szavaival élve – a szöveg „csak egy aprócska csavar a szövegen túli világ gépezetében.” ^[9] (Aprócska ugyan, de korántsem elhanyagolható!) Persze nemcsak hasonlóságok, jelentős eltérések is kimutathatók Nussbaum és Rancière művészet-felfogásában. Nussbaum a művészi képzelőerő etikai aspektusát hangsúlyozza, és a „megfontolt” közpolitikai reformok híve (például erősen bízik az oktatás és nevelés demokratizálásában, az iskolákban folyó művészi „érzékenyítés” emancipatorikus lehetőségeiben stb.) ^[10], Rancière-t pedig elsősorban a művészet szubverzív, a politikai forradalom lehetőségét is magában hordozó aspektusai nyűgözik le.

érzéki közösség

Érdekes, hogy mindketten éppen abban az időszakban érkeztek az irodalomelmélet világába (a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben), amikor a legtöbb szerző az irodalom és az irodalmiság radikális

autonómiájának megerősítése mellett érvelt. Nussbaum és Rancière inkább a kivételek közé tartoztak, amikor szembefordultak az irodalomnak mint „tisztán autonóm gyakorlatnak” az elképzelésével, és az irodalomra (és általában a művészetre) az „extraliterális” funkciók és hatások figyelembevételével reflektáltak.

[11] Rancière amellet érvelt, hogy az irodalmiság nem feltétlenül az irodalmi nyelv „tulajdona”. Éppen ellenkezőleg: a „betű” radikális demokratizmusa azt jelenti, hogy a leírt szavak bárkit magával ragadhatnak. Az irodalom újszerűségét éppen az adja, hogy a benne kifejeződő nyelvi formák bármely olvasó számára elsajátíthatók.

Rancière szerint az *irodalmiság* mindig tágabb jelentéstartalommal rendelkezik, mint maga az *irodalom*, mert az irodalmiság nem az irodalmi nyelv kizárólagos tulajdona. Éppen a „betű” radikális demokratizmusa teszi lehetővé az olyan új művészi formák megteremtését, amelyek magukkal ragadják az olvasót. A lehetséges olvasók és a nyelvi kifejezésformák természetes egyenlősége definiálja magát az irodalmi újszerűséget is, amelyet aztán a gyakorlatban az olvasók „elsajátító képességei” keltik életre. Az élet és az irodalom összetartozásából egyenesen következik, hogy az esztétikai és a politikai forradalom egymás természetes szövetségeseivé válnak.

Horváth Gizella írja: „Rancière a munkások emancipációját összeköti a tágabb esztétikai forradalommal, amely elutasítja a magas és alacsony témák és műfajok hierarchiáját, a cselekvés magasabbrendűségét az élethez képest, a cél-ok, ok-hatás racionális sémáit.” **[12]**

Rancière nem valamilyen politikai esztétika kidolgozására törekszik. Azt „érzékelte”, hogy a politika maga is *aisthesis*, vagyis az ember közvetlen tapasztalásmódjához tartozik. A politika mélyén rejtőzködő esztétikának nem sok köze van a „tömegek korát” jellemző „esztétizálódáshoz”, amelyről Walter Benjamin írt. „Esztétikán itt nem azt értem, hogy valamely művészeti akarat, a nép gondolkodásmódja perverz módon műalkotásként birtokba veszi a politikát.” **[13]** Az esztétika politikája vagy inkább metapolitikája más jellegű: „Az esztétika metapolitikája olyan érzéki közösség, amelynek célja megvalósítani azt, amit a pusztán politikai forradalom elvett: élő attitűdökben, a testek és a szavak, terek,

foglalkozások, létmódok és beszédmódok elosztásának új harmóniájában megtestesült szabadság és egyenlőség. Az esztétikai tapasztalat éppen azért lehetett az új kollektív élet elve, mert 'olyan hely volt, ahonnan visszavonták a szokásos hierarchiákat, amelyek bekeretezték a mindennapi életet.'" [14]

Az irodalmiság fogalmának ez a kiszélesített és nyíltan polemikus használata, amely elsődlegesen nem a művészi szövegeket, hanem az olvasmányélmények hatására „átalakult” egyéneket célozza meg, világosan mutatja, hogy a Racière-féle irodalompolitika maga is az osztársadalmi horizont része. „Itt már nem az irodalom ontológiai megközelítésű leírásáról van szó, hanem annak tisztázásáról, hogy mire képes az irodalom, és hogyan lehet magyarázni az általa gyakorolt közvetlen és közvetett hatásokat.” [15]

Az ember azért lehet „politikus állat”, mert egyben „irodalmi állat is”: a szavak hatalma téríti el „természetes céljától”, de ugyanez a hatalom ad neki lehetőséget, hogy újabb célokat tűzzön ki maga elé. Az *Esztétika és politika* című munkája tömören

összefoglalja az esztétikai politika lényegét: „A politika és a művészet, akár csak a tudományok, 'fikciót' építenek, azaz jelek és képek *anyagi* újrendezését hajtják végre, kapcsolatot teremtenek a között, amit látunk és amit mondunk, amit teszünk és amit tehetünk. (...) A politikai vagy az irodalmi szövegek a valóságban hatnak. Nemcsak a beszéd- és cselekvésmodelleket határozzák meg, hanem az érzékelhető intenzitás rendszereit is. Kirajzolják a láthatóság térképeit, a látható és a kimondható közötti pályákat, a létmódok, a tevékenységi módok és a kimondás módjai közötti összefüggéseket.” [16]

az irodalmi képzelet

Az irodalmiság Rancière által bemutatott „szubverzív” társadalmi státusza, amely leginkább rugalmas és hajlékony jellegéből fakad, Nussbaum gondolkodásában is megjelenik. Igaz, persze, hogy

Nussbaum sokkal óvatosabban fogalmaz, és inkább hangsúlyozza, hogy az irodalmi képzelet a valóságnak azokat a részeit is képes megragadni, amelyek az elvont filozófiai fogalmak számára elérhetetlenek. Akiből hiányzik az irodalmi képzelet és fantázia emancipatorikus ereje, valószínűleg nem képes teljes értékű emberi életet élni. De hiba lenne azt állítani, hogy kizárólag a fantáziában jelenik meg a valóban hiteles emberi minőség. A *Költői igazságszolgáltatás* bevezetőjében olvashatjuk: „Az irodalmi képzelet a nyilvános racionalitás része, de nem teszi ki annak egészét. Úgy vélem, rendkívül veszélyes lenne azt javasolni, hogy a szabályvezérelt erkölcsi érvelést helyettesítsük a képzelőerő empatisz használatával, így nem is javaslok semmi ilyesmit. Valójában éppen azért veszem védelmembe az irodalmi képzeletet, mert olyan etikai alapállás lényegi összetevőjének tűnik számomra, amely felszólít bennünket, hogy más emberek javát is tekintetbe vegyük, akiknek élete igen távol esik a miénktől.” [17]

Nussbaum nem fogadja el a leegyszerűsítő gondolkodásmódot sem, amely szerint az irodalmi fikciók ugyan megvilágító erejűek lehetnek a privátszférában, de nem sok hasznuk van a társadalmi nyilvánosság tágabb tereiben, például amikor az osztályok és a nemzetek „nagy kérdései” vannak terítéken. Nussbaum alapvetően realista filozófus. Vagyis az irodalom és a művészet emancipatorikus teljesítményét méltató munkáit az „óvatos optimizmus” jellemzi. A *Költői igazságszolgáltatás* bevezetőjében

megemlíti, hogy egyik tanítványa vizsgadolgozatában bírálta professzora optimista nézeteit az irodalom szerepéről. Azért, mert valaki elolvas egy tucat *jó regényt*, szól a hallgató érve, még korántsem biztos, hogy ettől *jó ember* válik belőle. „Az 1180-as számú hallgatónak igaza van, írja Nussbaum. Az irodalmi képzeletnek számos emberben és intézményben ott rejlő, mélységes előítélettel kell szembeszállnia, és nem fog mindig győzelemet aratni.” [18] Én azt mondanám, hogy nemcsak a hallgatónak, de Nussbaumnak is igaza van: az irodalom „emancipatorikus teljesítménye” sohasem garantált, de legalább az esély adott.

Dickens *Nehéz idők* című regényének elemzése messze több, mint szellemes „esettanulmány”. [19] A bevezetőben írja: „Ebben a fejezetben, és gondolatmenetem egésze során megpróbálom jobban megvilágítani, miért éppen erre a regényre esett a választásom, és milyen általánosabb érvényű következtetéseket vonhatunk le az ‘irodalmi képzeletre’ nézve.” [20] Az irodalmi képzelet és általában a fantázia ellenzői rendszerint azzal érvelnek, hogy a fantázia tudománytalan és magában hordozza a társadalmi nyugalom megzavarásának lehetőségét. S mert a képzelet érzelmeken

alapul, lényegét tekintve irracionális. Végezetül: a képzelet sohasem pártatlan, ezért a jogi vagy a tudományos ítéletek objektivitásával nem versenyezhet. A *Költői igazságszolgáltatás* mindhárom „pozitivistá ellenvetésnek” egy-egy fejezetet szentel, amelyekben a szerző meggyőzően cáfolja a „képzelőerő állítólagos veszélyességét” hirdető elveket. A második fejezetben a fantázia emancipatorikus értékét hangsúlyozza: „(...) nem létező lehetőségeket képzeljünk el; hogy másnak lássuk a dolgokat, és meglássuk egyik dologban a másikat; hogy az érzékelt formát étellel ruházzuk fel.” [21] A fantázia erejének érzékeltetése persze nem az irodalom privilégiuma; a filmművészet, a zene, a tánc vagy a képzőművészet is „fikciós műfaj”. De a szó médiuma és a narrativitás kitüntetett szerepe mégis a regényt teszi igazán alkalmassá, hogy szembesüljünk a képzelőerő valódi erejével.

Noha a *Költői igazságszolgáltatás* kiemelt jelentőséget tulajdonít Dickens ökonomizmus- és pozitivismus-kritikájának, a szerző mégis óvakodik, hogy a generális tudományellenesség csapdájába essen. Valójában Dickens sem tagadja az értelem jelentőségét, inkább csak „a fantázia szelíd fényén” keresztül szeretne eljutni hozzá.

[22] Ahogy az irodalmi képzelet sem helyettesíti az erkölcsi döntések normatív érvényességét, a „(...) regényolvasás nem meríti ki a társadalmi igazságosság történetének egészét, de hidat képezhet az igazságosságról alkotott víziók és társadalmi megvalósításuk között.” [23]

A *Nehéz idők* a korabeli angol kapitalizmus fejlődésmániájának és az ehhez szorosan kötődő rideg, hiperracionalista/pozitivistá tudományfelfogás kártékony következményeinek kritikája. Nussbaum szerint minden okunk megvan, hogy Dickens eredetileg 1854-ben megjelent regényét a „racionális döntésemélet primordiális változata” kegyetlenül őszinte és hiteles bírálatának tekintsük. S mivel manapság a racionális döntésemélet és a vele szimbiózisban élő ökonómiai utilitarizmus a közgazdászok és menedzserek világában úgyszólván megkérdőjelezhetetlen, ez a „szomorú tény” önmagában elégséges indok a regény újraolvasására.

Az egyik legfontosabb szereplő az iskolaigazgató, később parlamenti politikussá váló Thomas Gradgrind. Dickens a „valóság” iránt elkötelezett, kizárólag a tényeket és a matematikai kalkulációkat értékelni

egyszeregy van mindig a zsebében

képes emberként mutatja be. „Vonalzó, mérleg és egyszeregy van mindig a zsebében, uram, készen arra, hogy lemérje és kimérje az emberi természet minden porcikáját, és

pontosan megmondja, mennyit ér.” [24] Gradgrind a maga sajátos életfilozófiája érvényességét nem korlátozza a privát szférájára: az igazgató számára az iskolájában is a „minden szentimentalizmustól mentes tanítás” jelenti az első számú pedagógiai elvet. Dickens a regény elején éppen a Gradgrind-iskolában zajló bemutató tanításra invitálja az olvasót. A tanórán a pedagógiai módszereket megfigyelő (és valószínűleg minősítő) államhivatalnok (és „elismert ökölvívó”) foglalja össze az oktatás lényegét. „Mindenben a tényekhez kell igazodnotok [...] Reméljük, hogy nemsokára lesz egy ténybizottságunk, amely ténybiztosokból fog állni, és kényszeríteni fogják a népet arra, hogy a tényeknek, semmi egyébnek, csakis a tényeknek a népe legyen. Azt a szót, hogy képzelődés, ki kell irtanotok a világból.” [25] És ez a sajátos metodika olykor nem is eredménytelen. Gradgrind úr kérdésére, hogy mi a ló, az osztály éltanulója, Bitzer, tökéletes választ ad: „Négy lábú, fűevő emlős. Negyven foga van, nevezetesen huszonnégy zápfoga (...)”, és így tovább, mindig szigorúan a tényszerűségnél maradva. [26] Bitzerrel ellentétben, a regény másik fontos szereplője, a magára hagyott és Gradgrind úr által „örökbe fogadott” Sissy Jupe, akinek az apja bohóc és cirkuszi lóidomár volt, így maga is a cirkusz világában cseperedett fel, képtelen a gradgrindi elvek szerint meghatározni a lovat. Gradgrind úr szemében nemcsak a nyelvi pongyolaság, de az irodalom – és általában a művészet – is veszélyes, mert kibillentí a műélvezőt a gazdasági racionalitás egyszerű és praktikus viláértelmezéséből. „Amint egy haszontalan mesekönyv kerül a lakásba, a politikai gazdaságtan máris veszélyben forog.” [27]

De nemcsak a képzelődéssel nincs kibékülve Gradgrind úr, a csodálkozás (szintén a lélek „irracionális” elkalandozása) is elfogadhatatlan számára. Amikor a regény elején serdülőkorú lánya, Louisa, így fordul öt évvel fiatalabb öccséhez: „Tom, én csodálkozom...”, Gradgrind úr rögtön figyelmezteti: „Louisa, sohase csodálkozzál!” [28] A regény egyik kulcsfigurája, az imént említett Bitzer, Nussbaum szerint az utilitarista nevelés elborzasztó terméke. „A regény egésze során csak a manipuláció szándéka mozgatja, s amikor a maga rettenetes módján az utilitarista tanokat visszhangozza, az sem szolgál másra, mint hogy akár még a tanítója kárán is elérje, amit akar.” [29] Az olyan érzelmek, mint a hála vagy a szeretet semmit sem jelentenek neki, „(...) a szív csupán a vér keringetésének hasznos eszköze, semmi több.” [30] A regény első oldalain az osztály éltanulójaként bemutatkozó Bitzer különös karriert fut be. Gradgrind igazgató javaslatára a város (Coketown) első számú gyártulajdonosa, Josiah Bounderby, állást kínál neki bankjában, ahol fokozatosan előrehalad a ranglétrán. A regény végén még jóttevőjének, Gradgrind úrnak a bankrablás gyanújába keveredett fiát is kitúrja az állásából, hiába könyörög neki az időközben emberileg is megtört igazgató. „Bitzer – szolt Gradgrind úr lesújtva s

nyomorúságosan megalázkodva –, van szíve? A vérkeringés, uram – felelt Bizer mosolyogva a furcsa kérdésen –, szív nélkül lehetetlenség volna. Aki tisztában van, uram, azokkal a tényekkel, amelyeket Harvey a vérkeringésre vonatkozólag megállapított, nem vonhatja kétségbe, hogy van szívem.” [31] A *Nehéz időkben* ábrázolt sorsok mindegyike az „aszseptikus kapitalista szellem” *rendszereszerűen működő* embertelenségéről tanúskodik. Bitzer őszinte cinizmusában az a legborzasztóbb, hogy éppen tanítómesterével szemben használja fel a leckét: „Senki sem köteles ellenszolgáltatás nélkül mást megajándékozni vagy bármi módon támogatni. A háladatosságot ki kell irtani, s a belőle fakadó erények fölöslegesek. Az emberi lét minden részecskéje, a bölcsőtől a sírig, tiszta üzlet legyen: adom-veszem.” [32] Csakhogy a politikai gazdaságtan „tényei” a mesterségesen elszegényített valóság tényei, írja Nussbaum, és az erre épülő észhasználat szűklátókörű dogmatizmussal terhelt. Az effajta tények csak a dolgok felszínét karcolgatják, és nagyon messze vannak attól, hogy erkölcsileg is érvényes valóságismeretet eredményezzenek. A szélsőséges utilitarista kalkuláció vakká teszi azt, aki nem hajlandó más szempontokat tekintetbe venni. „Vakká az érzékeinkkel felfogható világ minőségi gazdagsága iránt; a benne élő emberek egyedisége, belső mélységei, reményei, vágyai és aggodalmai iránt; az iránt, hogy milyen emberi életet élni, és kísérletet tenni arra, hogy azt értelemmel ruházzuk fel. Legfőképpen pedig vakká az iránt, hogy milyen titokzatos és bonyolult dolog az emberi élet (...)” [33] A gazdasági kalkuláció száraz és személytelen absztrakcióival ellentétben a regény olyan történetet mesél el, amelynek valamiképpen az olvasó is részese lesz. A regény története lassan a mi történetünk. Az olvasó szerepe az elbeszélés több pontján kifejezetten az „explicit szereplő rangjára emelkedik”. Vagyis az olvasónak fel kellene adnia „megfigyelői pozícióját”? „... az olvasó értelmezési és értékelési kísérleteinek egyszerre kell elfogadónak és kritikusnak lenniük, mivel a szöveg olyan társadalmi cselekvőként mutatja be, aki felelős azért, hogy a világ olyan lesz-e vagy sem, mint a regény lapjain feltároló világ (...)” [34]

biopolitika illusztráció

A történet háttéréül szolgáló Coketown igazi ipari város, akár a tizenkilencedik század brit kapitalizmusának ideálttípusa is lehetne.

Dickens leírásában a tiszta funkcionalitás és egy lehetséges modern (és igencsak félelmetes) mitológia keveréke: „A város csupa vörös téglából épült, vörös is lett volna, ha a füst és a korom megengedi; de így lehetetlenül vörös és fekete volt a város, mint valami vadember bemázolt képe. Igazi gépváros, tele magas kéményekkel, amelyekből végeleáthatatlan füstkígyók gomolyogtak fölfelé szakadatlanul. Fekete csatorna szelte keresztül s egy bűzös festéktől pirosuló folyó. Az ablakokkal tömött, óriás épületek belseje naphosszat rengett és zakatolt, s a gőzgépek dugattyúja egyhangúan mozgott fel és alá, mint a mélakóros elefánt feje.” [35] A következő részlet akár a Michel Foucault-féle biopolitika illusztrációja is lehetne: „A város valamennyi cégtáblája egyforma, rideg fekete és fehér betű. A fogház lehetett volna kórház, a kórház fogház, a városháza akár fogház, akár kórház, akár másvalami: megépítésük módja biztosította, hogy mindenképp használhatók legyenek.” [36]

Nussbaum úgy látja, az érzelmek nemcsak a *Nehéz időkben* megrajzolt klasszikus ipari kapitalizmus korszakában, de napjainkban is védelemre szorulnak. „Az ellentét, melyet Bitzer tételez az ész és az érzelmek között, nyilvános diskurzusunk közhelyévé vált (...).” [37] S mivel az érzelmek meghatározása lényegéből fakadóan nem tud eleget tenni az „ézszerűség normatív eszményének”, manapság rendszerint vesztésre áll ezekben a diszkussziókban. A hála, a részvétel vagy a szánalom érzelmeit csak az képes felfogni és becsülni, aki belátja, hogy *sebezhetőségünk* a legfontosabb kapocs ember és ember között. Rousseau szerint az „embert gyengesége teszi társas lényé.” De így látta ezt már jó kétezer évvel ezelőtt Arisztotelész is: „Fogadjuk el, hogy a szánalom egyfajta fájdalom annak láttán, hogy valamiféle pusztító és szenvedést okozó rossz ér valakit, aki ezt nem érdemelte, és ami véleményünk szerint minket is érhet vagy a mieink közül valakit; különösen ha közelinek tűnik. Mert hogy szánalmat érezhessünk, nyilvánvalóan szükséges, hogy tudjuk: minket is érhet baj, akár saját magunkat, akár valamelyik hozzátartozónkat (...).” [38] A regény „pozitív hősei”, a munkás Stephen Blackpool, szerelme Rachael és Sissy Jupe az Arisztotelész

által jellemzett „érzelememberek” közé tartoznak, akik inkább beletörődnek boldogtalan sorsukba, mintsem a remélt haszonért bármit feladjanak a sokszor naivnak tűnő erkölcsi meggyőződésükből.

a költség/haszon szemüvegén keresztül

A *Nehéz idők* megírása óta szinte semmi sem változott, hiszen Bitzer mai örökösei szemében, mondja Nussbaum, a részvét, az együttérzés és az empátia továbbra is nevetséges és

irracionális. A kortárs „hiperracionalista” gondolkodók közül Nussbaum elsősorban Richard Posner nevét emeli ki. Az ajánlás is neki szól: „Richard Posnernek”. A 2000-ben elhunyt jogfilozófus és közgazdász is a Chicagói Egyetemen tanított, ahol Nussbaum. Feltételezem, jól ismerték egymást, hiszen Nussbaum a jogi karon oktatott etikát. Csakhogy az ajánlás inkább *intelem*. Posner mint a Chicagói Iskola reprezentánsa az ökonómiai liberalizmus egyik legelszántabb képviselője, továbbra is minden emberi „tranzakciót” a költség/haszon szemüvegén keresztül lát. Egy helyütt például azt írja, hogy egy férfi számára sokkal kifizetődőbb a prostituáltak alkalmi szolgáltatásait igénybe venni, mint egy „igényes” feleséget eltartani.

Michael J. Sandel a *Mi az, amit pénzért nem lehetne megvenni* című remek könyvének első fejezetében számos példával illusztrálja, hogy manapság mi mindent megvehet magának az, aki bőséges anyagi forrással rendelkezik. Csak három példát idézek: az egyik új-zélandi légitársaság 777 dollárt ajánlott fel azoknak a munkatársainak, akik hajlandók a homlokukra (vagy más, jól látható testrészükre) tetováltatni a légitársaság szlogenjét: „Szeretne helyet változtatni? Vegye igénybe az Air New Zealand szolgáltatásait!” Állítólag több mint harminc dolgozó élt is ezzel a lehetőséggel. A másik: egy Santa Ana nevű kaliforniai város börtöne lehetőséget biztosított az elítéltek egy részének (elsősorban azoknak, akiket nem erőszakos bűncselekmények elkövetése miatt zártak börtönbe), hogy napi 82 dollár fejében egy „feljavított cellában” töltsék az éjszakákat. A garzonlakásra emlékeztető cellákat a börtön egy nyugodt részében alakították ki, jó messze azoktól az elítéltektől, akik nem tudták ezt

a „laktórt” megfizetni. A harmadik példa: Dallas egyik híresen rossz iskolájában, hogy javítsanak az iskola presztízsen, a vezetés úgy próbálja rávenni a tanulókat az olvasásra, hogy minden elolvasott könyv után két dollárt fizetnek. [39]

A *Nehéz idők* nem ezt a világot kínálja, írja Nussbaum, hanem „közeli barátként és együttműködő partnerként” szólít meg. Így az olvasó figyelme megoszlik a regénybeli történet és a saját egzisztenciális gondjaira adandó válasz nehézségei között. A szereplők sorsa emlékezteti, hogy ő maga is a halál felé tart, s „neki is ez az egyetlen esély adatott, hogy megpillantsa a lángok között a fantázia alakjait”, illetve a lehetőségeket, amelyeket az emberi élet kiteljesedésére kínálnak. [40]

1. Nussbaum, Martha C.: *Költői igazságszolgáltatás*. MMA Kiadó, Budapest, 2021. 109. Ford.: Pápay György. A könyv amerikai eredetije 1995-ben jelent meg. ↑
2. Idézi Nussbaum. *Költői...*, 130. ↑
3. Idézi Nussbaum, *Költői...*, 130. ↑
4. Fins Gregorio, Adélaide: *Repenser l'éthique à travers l'imagination narrative et littéraire dans la pensée de Paul*

- Ricœur et de Martha Nussbaum*. Bulletin d'Analyse Phénoménologique XIII 2, 2017. (Actes 10), 478-493. <http://popups.ulg.ac.be/1782-2041/> 479. ↑
5. Lásd Sauvaire, Marion: 'Lecture littéraire et imagination éthique', Recherches & Travaux <http://journals.openedition.org/recherchestravaux/1598> Letöltés időpontja : 2022. jún. 28. ↑
 6. Kovács Barna: *Emlékezet és esemény Paul Ricœur filozófiájában*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2015. 85. ↑
 7. Lásd Sauvaire, i. m. 6. ↑
 8. Ricœur, Paul: *Soi-même comme un autre*. Éditions Du Seuil, Paris, 1990. 176. ↑
 9. Lásd Brousseau, Simon: 'Penser les liens entre éthique et politique de la littérature : un dialogue entre Martha Nussbaum et Jacques Rancière' <http://journals.openedition.org/tangence/1108> 3. ↑
 10. Nussbaum *A profit nem minden – miért van szüksége a demokráciának az oktatásra* című könyve 6. fejezetében szemléletes példákkal illusztrálja, hogy az óvodai nevelésben a művészet és az irodalom, illetve a szerepjátékok milyen fontos szerepet töltenek be a fantázia és az empátia kialakításában. Egyik példája a feketék diszkriminációjának megszüntetésért folytatott küzdelem történetéhez kapcsolódik. A múlt század hatvanas éveiben a fehér középosztályhoz tartozó szülők gyermekei számára a pedagógusok némely óvodában „megparancsolták”, hogy mindig csak a buszok leghátsó üléseit foglalják el, hogy maguk is megtapasztalják, mit jelent diszkriminálnak lenni a mindennapok legbanálisabb szituációiban. Nussbaum, Martha C.: *Nicht für den Profit! Warum Demokratie Bildung braucht*. TibiaPress Verlag GmbH, Überlingen, 2012. 115-142. Ford.: Ilse Utz. Az amerikai eredeti: *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton University Press, 2010. ↑
 11. Brousseau, i. m. 4. ↑
 12. Horváth Gizella: *Jacques Rancière és az esztétika politikája*. Erdélyi Múzeum, 2018/4. 42. ↑
 13. Rancière, Jacques. *Esztétika és politika*. Slavoj Žižek utószavával. Műcsarnok Nonprofit Kft, 2009. 10. Ford.: Jancsó Júlia és Jean-Louis Pierson ↑
 14. Horváth, i. m. 42. Valamint Kiss Lajos András: *A demokráciakritika változatai Jacques Rancière politikafilozófiájában*. Erdélyi Múzeum, 2021/4. 170-171. ↑
 15. Brousseau, i. m. 4. ↑
 16. Rancière, i. m. 33. ↑
 17. Nussbaum, *Költői...*, 13-14. ↑
 18. I. m. 15. ↑
 19. Dickens, Charles: *Nehéz idők*. Teuro Könyvkiadó, Budapest, 2002. Ford.: Mikes Lajos. (Az idézések során a *Költői igazságszolgáltatás* magyar fordítója, Pápay György, a *Nehéz idők* 1960-as magyar kiadására hivatkozik, amelynek oldalszámozása eltér az általam használt 2002-es kiadástól.) ↑
 20. Nussbaum, *Költői...*, 22. ↑
 21. Nussbaum, *Költői...*, 23-24. ↑
 22. Nussbaum, *Költői...*, 35. ↑
 23. Nussbaum, *Költői...*, 37. ↑
 24. Dickens, i. m. 8. ↑
 25. Dickens, i. m. 11-12. ↑
 26. Dickens, i. m. 9. ↑

27. Nussbaum, *Költői...*, 20. ↑
28. I. m. 47–48. ↑
29. Nussbaum, *Költői...*, 69. ↑
30. Nussbaum, *Költői...*, 69. Írásom első részében August Strindberg *Történeti miniatűrök* című munkájából idéztem La Mettrie és Voltaire tanulságos beszélgetését, amelyben az akkor éppen orvosi minőségében Voltaire-hez látogató materialista La Mettrie közölte a beteg Voltaire-rel: „Uram, Önnek nincs is lelke!”, Voltaire szíve pedig szerinte nem több, mint a vérkeringést biztosító szerv, azaz „cor, cordis” Lásd Kiss Lajos András: *Érzelem és politika (1)*. <https://ligetmuhely.com/print/2021-12-LIGET-folyoirat.pdf> 95. ↑
31. Dickens, i. m. 259. ↑
32. I. m. 260. ↑
33. Nussbaum, *Költői...*, 64. ↑
34. Nussbaum, *Költői...*, 71. ↑
35. Dickens, i. m. 24. ↑
36. I. m. 25. ↑
37. Nussbaum, *Költői...*, 110. ↑
38. Arisztotelész: *Rétorika*. Telosz Kiadó, Budapest, 1999. I. könyv, 8. fejezet (1385b) 99. Ford.: Adamik Tamás ↑
39. Lásd Sandel, Michael J.: *Ce que l'argent ne saurait acheter*. Les limites morales du marché. Éditions du Seuil, Paris, 2014. 33–36. Ford.: Christian Cler. Eredetileg: *What Money Can't Buy*. Macmillan USA, 2012. ↑
40. Nussbaum, *Költői...*, 107. ↑
kép | istockphoto.com